

RAAP BELGIË – RAPPORT 890

EINDVERSLAG

Archeologisch onderzoek tijdens de stadskernvernieuwing
te Torhout

DEEL VIII – Interpretatie en Synthese

[EINDVERSLAG]

opgraving- 2021H35

[COLOFON]

[TITEL] Archeologisch onderzoek tijdens de stadskernvernieuwing te Torhout
Eindverslag – DEEL VIII: Interpretatie en synthese
Opgraving – 2021H350

[VERSIE] 130-09-2025

[AUTEUR(S)] N. Vanholme, G. Thomas & J. De Mulder

[KAARTVERVAARDIGING] S. Barbaix

RAAP België BV
Begoniastraat 13
9810 Eke
Telefoon 09/311 56 20
E-mail: raap@raap.be
Website: www.raap.be

© RAAP België BV, 2025

RAAP België aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Figuur 1. Versierd middeleeuws belletje. Eén van de duizenden voorwerpen die in het centrum van de stad zijn aangetroffen.

INHOUDSOPGAVE

Inhoudsopgave	3
1 Inleiding	5
2 Algemene Resultaten van het archeologisch onderzoek	7
2.1 Sporen uit de Romeinse tijd onder het middeleeuwse Torhout	7
2.2 Merovingische periode (480-750 / late 5 ^{de} – midden 8 ^{ste} eeuw).....	10
2.3 De Karolingische periode (750-900 / midden 8 ^{ste} – 9 ^{de} eeuw).....	11
2.3.1 Algemeen	11
2.3.2 Een humeuze laag.....	12
2.3.3 Een gracht als afbakening van het woonareaal?	13
2.3.4 De relatie tot de centraalbouw.....	14
2.3.5 Materiële resten	14
2.3.6 Samenvatting van de archeologische data uit de Karolingische periode.....	15
2.4 Eind 9 ^{de} – begin 11 ^{de} eeuw	17
2.5 De 11 ^{de} en eerste helft 12 ^{de} eeuw	18
2.5.1 Bedrijvigheid rond de kerk.....	19
2.5.2 De jaarmarkt.....	20
2.5.3 De Romaanse kerk met ‘muurgordel’	20
2.5.4 Een poel nabij de kerk?	24
2.5.5 Een nieuwe ruimtelijke ordening.....	25
2.5.6 Besluit: Torhout in de 11 ^{de} eeuw – eerste helft 12 ^{de} eeuw	28
2.6 De gouden eeuwen in Torhout : de 12 ^{de} en 13 ^{de} eeuw	29
2.6.1 Dateringsproblematiek	29
2.6.2 Algemene ruimtelijke indeling.....	29
2.6.3 Stijging van loophniveau	32
2.6.4 Terreinindeling	32
2.6.5 De hoofdas doorheen het centrum	33
2.6.6 Gebouwen op de markt.....	35
2.6.7 De 13 ^{de} -eeuwse handelshal	39
2.6.8 Oude rooilijnen	42
2.6.9 De sloop van de kerkhofmuur	43
2.6.10 Herinrichting van het zuidelijke stadsdeel	44

2.6.11	Internationale en regionale en handel.....	45
2.6.12	Een familie begraafplaats ‘achter’ de handelshal?	47
2.6.13	Indeling van de volmiddeleeuwse stad op basis van de archeologische data.....	49
2.7	De 14 ^{de} eeuw.....	51
2.8	De 15 ^{de} tot 18 ^{de} eeuw.....	53
2.8.1	Pottenbakkersafval.....	53
2.8.2	Het bouwblok op de markt.....	54
2.8.3	Het kerkhofareaal.....	54
2.8.4	De begravingen binnen de kerkhofzone	55
2.8.5	De meervoudige begraving op de begraafplaats aan de kerk.....	56
2.8.6	Een vergelijking van verschillende onderzochte kerkhofzones.....	56
2.9	De 19 ^{de} /20 ^{ste} eeuw	58
2.10	Evolutie van het landschap	58
2.10.1	De Romeinse periode	59
2.10.2	Merovingische periode.....	59
2.10.3	De vroege middeleeuwen (overgang Merovingische en Karolingische periode).....	59
2.10.4	Karolingische periode – overgang volle middeleeuwen.....	60
2.10.5	Volle middeleeuwen.....	60
2.10.6	Conclusie	60
2.11	Antwoorden en nieuwe vragen	61
2.11.1	Antwoorden	61
2.11.2	Open vragen en niet aangeraakte onderwerpen.....	62
3	Synthese	63
4	Bibliografie.....	65
5	Bijlages.....	67

1 INLEIDING

Het grootschalig archeologisch onderzoek in het centrum van Torhout leverde een massa nieuwe data op. In de hoofdstukken 'Resultaten' werden de meeste sporen en structuren besproken. Tijdens de uitwerking werd snel duidelijk dat het onmogelijk zou zijn alle opgraafdata in detail te analyseren. Gaandeweg werden keuzes gemaakt wat wel en niet gedetailleerd uit te werken. In dit overkoepelde deel wordt een overzicht gegeven van de vaststellingen die uit het veldwerk en de uitwerking voortvloeien.

Als basis voor de gemaakte keuzes zou kunnen worden teruggegrepen naar de vele onderzoeksvragen die zowel tijdens het vooronderzoek als de uitwerking naar voor kwamen. Echter, naar aanleiding van een artikel van B. Meijns dat verscheen tijdens de opgravingen, werden enkele nieuwe essentiële vragen duidelijk. Daarin werden vier grote vraagstellingen en daaraan gekoppeld het belang van het archeologisch onderzoek naar voor geschoven.¹

Ten eerste werd de vraag gesteld naar wat er zich in Torhout heeft afgespeeld in de Romeinse periode. Meer bepaald betrof het de interpretatie van de centraalbouw, aangetroffen tijdens het onderzoek in 1940, als Romeins heiligdom (een *fanum*). Samen met de aanwezigheid van een brede Romeinse gracht ter hoogte van de veel jongere middeleeuwse kerkhofmuur, opgegraven door Raakvlak in 2010, leidde dit reeds tot de conclusie dat in de Romeinse periode sprake was van een site met een mogelijke religieuze status.

Ten tweede waren er nog steeds geen materiële aanwijzingen voor het vroegmiddeleeuwse Torhout. Er zijn geschreven bronnen die melding maken van het 7de eeuw monasterium *Turholtense* (vermeld in de 9de-eeuwse *Vita Bavonis*). Met zekerheid moet er een 'cella' aanwezig geweest zijn waarvan de inkomsten integraal bedoeld waren voor de kersteningsmissies in het noorden. Maar tot heden is niet geweten waar deze cella lag. Meijns beschrijft de vraagstelling als volgt: *Rekening houdend met de vaak eeuwenlange topografische continuïteit van cultusgebouwen is de site van de Sint-Pietersbandenkerk het meest voor de hand liggend. Misschien kunnen de opgravingen hier uitsluitsel over geven (of net niet)? Mogelijks brengen zij ook voorwerpen of sporen aan het licht die kunnen wijzen op een vorm van bewoning vanaf de Merovingische periode.*

Figuur 2. Zicht op het plein voor de kerk tijdens het archeologisch onderzoek.

¹ Meijns, 2022.

Een derde vraagstelling richt zich op het belang van Torhout als handelsstad in middeleeuwen. In de 10de eeuw zouden de voor Torhout belangrijke relieken van Sint-Donaas worden overgebracht naar de *portus* Brugge, waarbij wordt aangenomen dat ook het belang van Torhout in de regio afnam ten voordele van Brugge. Daarmee gepaard wordt ook de vraag gesteld wat met het Karolingische monasterium gebeurde en of de Noormannen hier een aantoonbaar aandeel in hadden.

Het vierde item dat Meijns aanhaalt zijn de jaarmarken die voor het eerst worden vermeld in 1084. Voor de oprichters hiervan wordt gekeken naar de graven van Vlaanderen. *'Belangrijke vragen hierbij zijn de oorsprong van de jaarmarkt (elfde eeuw of reeds vroeger?), de ontwikkeling in de daaropvolgende eeuwen, de internationale uitstraling als ontmoetingsplaats voor handelaars uit noord en zuid en het tijdstip van neergang. Ook voor deze belangrijke economische functie kan de archeologie waardevolle inzichten aanleveren.'*

De vragen die hier worden gesteld gaan voornamelijk over de vroege en volle middeleeuwen van Torhout. Door het verlies van het integrale stadsarchief op het einde van de 16de eeuw is echter ook voor de eeuwen erna (14de- 16de eeuw) bitter weinig geweten wat de verdere ontwikkeling van de stad betreft. Wat hieronder volgt zijn de resultaten van het grootschalig archeologisch onderzoek, gekoppeld aan historische kennis en informatie uit archeologisch onderzoek in het verleden.

2 ALGEMENE RESULTATEN VAN HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

2.1 SPOREN UIT DE ROMEINSE TIJD ONDER HET MIDDELEEUEWSE TORHOUT

De aanwezigheid van bewoning en/of activiteiten in de Romeinse periode in het centrum van Torhout was reeds bekend. Sinds de opgraving van Raakvlak in 2010 werd dit opnieuw ontegensprekelijk aangetoond. Een brede gracht kon over 8m worden gevolgd en daarnaast werden nog enkele greppels en kuilen uit deze periode waargenomen. Er zijn niet minder dan 607 Romeinse scherven opgegraven. Het geheel werd gedateerd in de tweede helft van de 2de – eerste helft 3de eeuw.

Tijdens de opgraving in het kader van de stadskernvernieuwing is er ten oosten van het vrijetijdshuis een Romeinse gracht aangesneden. Deze was met zijn ca. 80cm minder breed dan deze die in 2010 aan de kerk werd waargenomen. Enkele flankerende palen en een dempingspakket van een waterput dateren vermoedelijk eveneens uit deze periode. Met deze sporen werd het duidelijk dat de activiteiten in de Romeinse periode zich niet enkel in de zone rond de huidige kerk afspeelden. Op basis van het beperkte sporenbestand blijft het echter onduidelijk wat de aard van deze site precies was. De combinatie van de gracht met ernaast een waterput wijzen in de richting van een woonerf waarbij de gracht deel uitmaakte van landindeling. De analyse van het pollenspectrum uit de gracht wees echter niet op een site met intensieve bewoning, gezien de quasi afwezigheid van cultuurgewassen. Als tweede interpretatie kan de gracht mogelijk de Romeinse weg hebben geflankeerd die van Oudenburg richting Bavay liep (nl. noord-zuid). De vastgestelde oriëntatie spreekt dit alvast niet tegen. Daarbij dient echter te worden vermeld dat die oriëntatie identiek is als enkele Romeinse grachten en greppels die nabij de kerk zijn aangetroffen. Een vaststelling die opnieuw pleit voor de hypothese van een systematische landindeling. Een derde mogelijkheid is dat de site enkel voor religieuze doelstellingen werd gebruikt, wat aansluit bij de aanname dat ter hoogte van de kerk mogelijk een *fanum* (d.i. tempel) aanwezig was.² Dit zou de afwezigheid van pollen van cultuurgewassen in de gracht enigszins kunnen verklaren.

Naast deze sporen dateren ook heel wat materiële vondsten uit de Romeinse periode. Zo werd er verspreid over de opgraving voornamelijk in de onderste lagen verspit Romeins materiaal aangetroffen. Het gaat naast aardewerk ook om munten en fibulae, onder meer een stuk van kruisboogfibula uit de 3de/4de eeuw.³ Dakpanfragmenten van het type '*tegula en imbrex*' zijn eveneens aangetroffen. Ook een reeks brokken kalkmortel kunnen door middel van hun kleur en inclusies als Romeins worden bestempeld. Enkele stukken dienen extra vermeld te worden: een stuk van een *later* (tegels), een stuk mortel met afgeplat vlak afkomstig van een wand of vloer en twee stukken van tubuli. Al deze resten wijzen erop dat er tijdens de Romeinse periode sprake was van een steenbouw met een *hypocaustum*.

Uit de Romeinse periode werden 5 munten gevonden: 4 behoren tot de vroeg- tot midden-Romeinse periode (57 v. Chr. - 284) en één uit de laat-Romeinse periode (284-410). Uit de laat-Romeinse periode was de vondst van een imitatie *nummus* uit de eerste helft van de 4de eeuw (ca. 330-350) opmerkelijk. Laat-Romeinse bewoning wordt relatief weinig vastgesteld in Vlaanderen. Samen met de kruisboogfibula is het een aanwijzing dat er in de 4de eeuw nog enige vorm van bewoning was in Torhout.

Figuur 3. Romeinse munten: Links: buste van een keizer, kijkende naar links (datering: 330-350) (V2081); Rechts: buste van keizer Claudius II met stralenkroon kijkend naar rechts (datering: 270-275) (V1494).

² Huyghe, 2010.

³ Van Thienen, 2016

Naast deze munten zijn ook twee metalen onderdelen van wielkarren gevonden. Het gaat om een metalen rand afkomstig van de buitenkant van een wiel en een luns (d.i. een pen) om het wiel op de as van de kar te bevestigen.

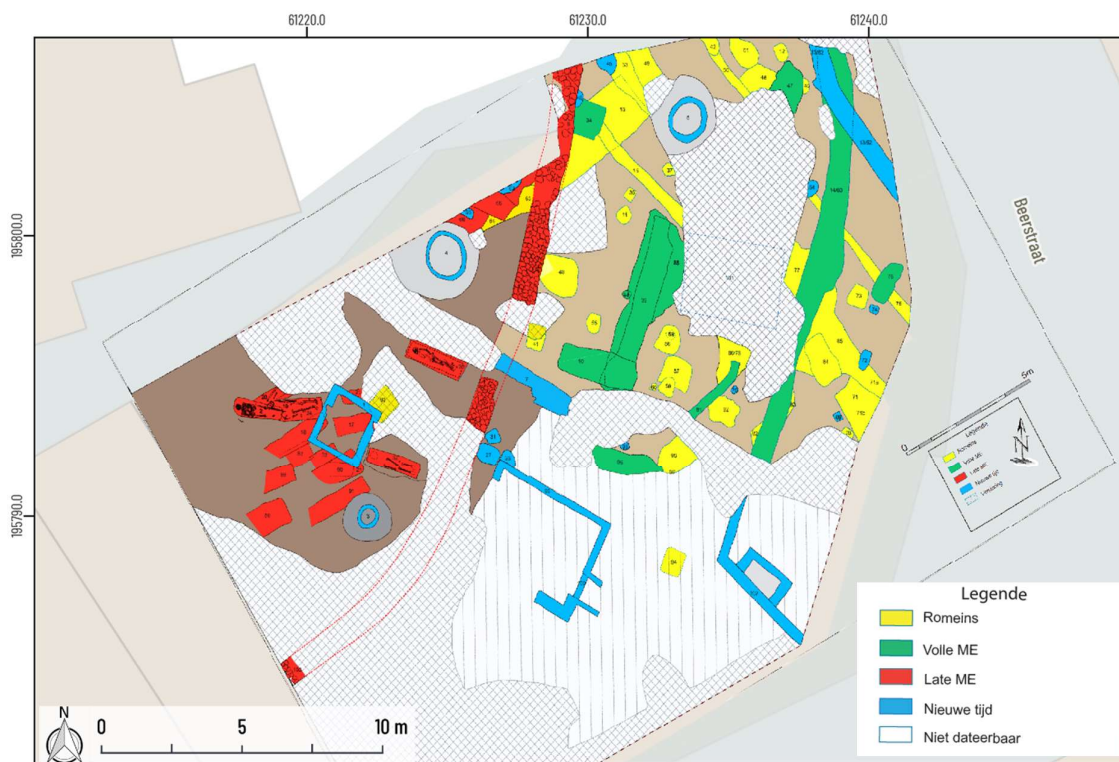
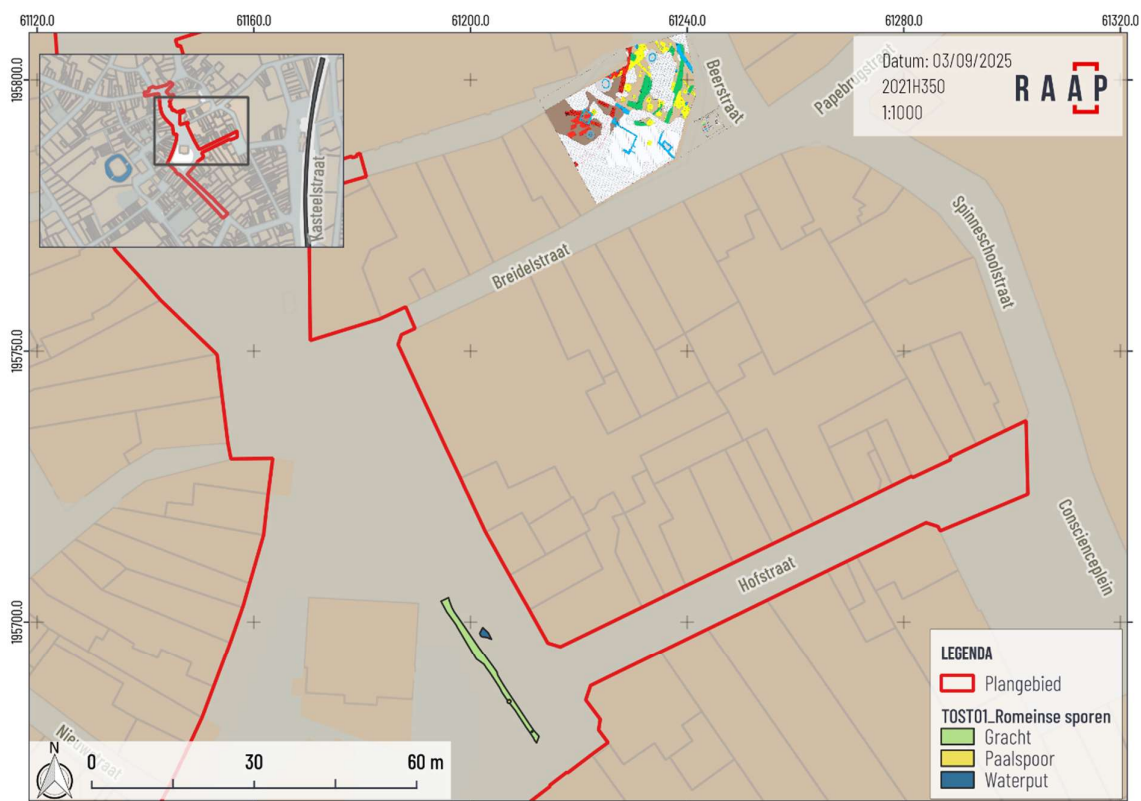
Figuur 4. De geconserveerde Romeinse luns van een kar (V1767).

Tijdens een toevalsvondst in de achtertuin van een woning in de Breidelstraat, vlakbij de kerk, zijn in de onderste laag op ca. 2m diepte eveneens sporen uit de Romeinse periode aangetroffen. Tijdens het kleinschalig onderzoek, uitgevoerd in 2024 door RAAP in opdracht van het agentschap Onroerend Erfgoed, zijn meer dan 50 scherven ingezameld. De combinatie van beide contexten wijst op een datering van de site in de 2de - begin 3de eeuw.⁴ De aangetroffen scherven zijn afkomstig van zowel tafelwaar, kookgerei als voorraadpotten. De nederzetting kan geenszins als een rurale site worden beschouwd. In combinatie met de aanwezigheid van het vele bouw materiaal én de aanwijzingen voor een steenbouw met *hypocaustum* kan worden geconcludeerd dat het hier niet om een boerengemeenschap ging, maar om een Romeinse nederzetting die een grote mate van luxe vertoonde.⁵

Op basis van de aangetroffen sporen nabij het vrijetijdshuis is duidelijk dat de Romeinse nederzetting zich niet enkel ter hoogte van de huidige kerk geconcentreerde, al kan het om zogenaamde *off-site* sporen gaan (gelegen buiten de kern van een nederzetting). Vragen omtrent de vierkante centraalbouw, en of deze als *fanum* werd gebruikt, kunnen niet worden beantwoord. In dit verslag wordt het toeschrijven van de centraalbouw als *fanum* echter in vraag gesteld en lijkt de aanname als Karolingische kerk aannemelijker (zie onder). Met zekerheid ligt nog heel wat bijkomende informatie verborgen in de Torhoutse bodem aangezien binnen de opgegraven putten het onderste en oudste niveau niet altijd werd onderzocht omwille van de beperkte verstoringsdiepte. Daarbij moet rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat zich voornamelijk in de zone rond de kerk, mogelijk tot aan het vrijetijdshuis, evenals in het bouwblok tussen de Breidelstraat en de Hofstraat, nog Romeinse resten bevinden.

⁴ Vanbrabant *et al.*, in voorbereiding

⁵ Met dank aan dr. S. Vanhoutte voor de determinering en datering.

Figuur 5. Project van de weinige Romeinse sporen, aangetroffen tijdens het grootschalig onderzoek, en de plattegrond van het onderzoek uitgevoerd door Raakvlak (Huyghe, 2010). De Romeinse sporen zijn er in het geel weergegeven.

2.2 MEROVINGISCHE PERIODE (480-750 / LATE 5DE – MIDDEN 8STE EEUW)⁶

Op basis van de ¹⁴C-dateringen werden twee sporen in de Merovingische periode geplaatst. Het gaat in de eerste plaats om de resten van een silo waarvan brokjes houtskool wijzen op een datering tussen 430 en 610 (95.4% betrouwbaarheid). Deze datering is wat omstreden omdat de vorm van de silo eerder doet denken aan gelijkaardige structuren uit het neolithicum en de metaaltijden. Ook de vondst van een (neolithische) kling in de vulling neigde eerder naar een veel oudere datering. Uit de vroege middeleeuwen zijn nauwelijks ondergrondse silo's gekend. Dergelijke silo's werden bijvoorbeeld wel in Yonne (centraal-Frankrijk) aangetroffen.⁷

Een tweede datering die een tijdspanne opleverde binnen de Merovingische periode werd uitgevoerd op stukken hout afkomstig uit de gracht die als 'Karolingisch' wordt beschouwd. Het leverde eveneens een datering tussen 430 en 610 (95.4% betrouwbaarheid) op. Hier dient echter rekening te worden met het oud-houteffect, gezien het hout afkomstig was van een erg dikke stronk (eik) en het onderzoek niet op de laatste jaarringen binnen het spinhout werd uitgevoerd.

Naast deze twee sporen die in de vroege middeleeuwen kunnen worden geplaatst, is er een *sceatta* gevonden. Deze vroegmiddeleeuwse zilveren munt werd geslagen in Dorestad (NI) en kan rond ca. 720-740 worden gedateerd.

Figuur 6. V1301: voorzijde van de vroegmiddeleeuwse *sceatta* (datering:720-740).

Zo blijven prangende vragen over Torhout in de Merovingische periode, en meer bepaald over de aanwezigheid van een *cella* (een klein klooster) of *monasterium* (een klooster) zoals vermeld in geschreven bronnen onbeantwoord. Sporen, noch vondsten wijzen met zekerheid op een dergelijke site. De vraag is of resten uit deze periode nog aanwezig kunnen zijn in de ondergrond gezien de eeuwen erna de (bouw)activiteiten enorm toenamen. Echter blijken de veel oudere Romeinse resten wél bewaard, al dan niet *in situ* of verspit in jongere sporen. Een tweede vraag is hoe de resten zich zouden kunnen manifesteren. Het klooster zal in de 6de en 7de eeuw geenszins de vorm hebben gehad waarbij verschillende volumes volgens een vast typeplan en configuratie werden opgetrokken. Dergelijk kloosters met planmatige indeling verschijnen pas in de 9de eeuw.⁸ Eerder moet gedacht worden aan een kleine nederzetting waarbij zowel de functionele en religieuze gebouwen en woningen zijn opgetrokken in vakwerk. Resten van een 7de-eeuws klooster zijn aangetroffen in Hamage (Douai). Een gracht omsloot er een terrein van 70 op 35m. Een palissade was aan de binnenzijde ervan opgetrokken en binnenin bevonden er zich kleine gebouwtjes zonder enige vorm van orde. Op het einde van de 7de – begin 8ste eeuw stond de kerk (met stenen fundering) op 50m buiten de omheining, nabij de rivier de Scarpe.⁹ Tijdens het onderzoek werd ook aardewerk aangetroffen uit die periode. In de 8ste eeuw werd binnen de omheining een kerk opgetrokken die in de 9de eeuw vervangen werd door een groter exemplaar op een stenen fundering.

⁶ De afbakening van deze periode gebeurde op een recent verschenen onderzoeksbalans van de volle middeleeuwen (De Schepper *et al.*, 2025)

⁷ www.inrap.fr/occupations-rurales-de-la-prehistoire-au-moyen-age-villeblevin-yonne-16175

⁸ Berings, 2024, 292.

⁹ Berings, 2024, 292.

Figuur 7. Reconstructie van het monasterium uit de 7de eeuw te Hamage (Berings, 2024, 292. ©Louise, 2002).

Het monasterium in Torhout moet uiteraard niet dezelfde evolutie hebben gekend, maar het schetst wel een goed beeld van wat er (maar) mag worden verwacht. Zoals aangehaald in de literatuur over de geschiedenis van Torhout is het niet onwaarschijnlijk dat de eerste gebouwen zich op de plaats van de latere Karolingische en nog latere Romaanse kerk bevonden. Ondanks dat ter hoogte van de kerk er reeds een grootschalig archeologisch onderzoek plaatsvond (1940), blijft er een mogelijkheid dat onderin het dik pakket van archeologische lagen nog sporen of vondsten uit de Merovingische periode aanwezig kunnen zijn.

In deze context dient eveneens rekening gehouden te worden met de mogelijke continuïteit van een heilige plaats in de Romeinse periode naar de vroege middeleeuwen. Torhout was een plaats van waaruit de kerstening van de regio plaatsvond. Er zijn heel wat voorbeelden van Gallo-Romeinse 'heidense' cultusplaatsen waarvan de locatie opnieuw werd gebruikt gezien hun specifieke sacrale betekenis voor de omwonende. Daarbij was er echter niet steeds sprake van een materiële continuïteit.¹⁰ De precieze locatie van de Torhoutse *cella* en haar mogelijke Merovingische voorganger is niet af te leiden uit de verschillende historische bronnen, al lijkt de huidige Sint-Pietersbandenkerk en haar omgeving de meest voor de hand liggende locatie te zijn, zoals ook door B. Meijns reeds werd geopperd.¹¹

2.3 DE KAROLINGISCHE PERIODE (750-900 / MIDDEN 8STE – 9DE EEUW)¹²

2.3.1 Algemeen

Met uitzondering van het bestaan van de in historische bronnen benoemde *cella T(h)urholt*, is over Torhout ook in de Karolingische periode bitter weinig gekend. De *Vita Anscharii*, de *Vita Rimberti* en verschillende oorkonden uit de 9de eeuw geven aan dat Keizer Lodewijk de Vrome in 834 de *cella* van Torhout aan Ansharius, bisschop van Hamburg, schenkt. Een jaar later offreert de bisschop van Reims de relikven van de heilige Donatius aan Ansharius en worden deze naar Torhout overgebracht.¹³ Ze zullen echter door Boudewijn I in 864 van Torhout worden overgebracht Brugge.¹⁴ Uit de bronnen blijkt dat de *cella* te Torhout een koningsklooster was¹⁵, en dat de inkomsten voorbestemd waren om de kersteningsmissie in het noorden te ondersteunen. Er was dan ook een school aanwezig, waar

¹⁰ Berings, 2024, 257.

¹² Voor de afbakening: zie De Schepper *et al.*, 2025

¹³ Mestdag, 2000, 18-19.

¹⁴ Meijns, 2007, 565.

¹⁵ Een klooster gesticht en gefinancierd door de koning.

lokale en vrijgekochte Deense en Slavische jongeren werden opgeleid tot toekomstige missionarissen. Dit stopte echter met het Verdrag van Verdun (843), waarna Torhout toebehoorde aan Karel de Kale, koning van de Franken, en in het West-Frankische rijk kwam te liggen (en Scandinavië daarentegen in Oost-Francia).¹⁶ In 879 zou Torhout zijn vernield door de Noormannen. In die vijandelijke sfeer werd onder het bewind van Graaf van Vlaanderen Boudewijn II (865-918) (kleinzoon van Karel de Kale) de portus Brugge verstevigd en uitgebouwd.

Van dit alles is nauwelijks een spoor teruggevonden. Geen aanwijzingen voor een klooster, geen sporen van huizen of afvalkuilen, Enkel een bodemkundige laag onder het plein tussen kerk en vrijetijdshuis, een brede en diepe gracht ter hoogte van het vrijetijdshuis en een mogelijk afvalaagje worden in deze periode gedateerd. Aangezien deze laatste op basis van de ¹⁴C-datering én stratigrafisch gezien eerder uit de 11de eeuw dateert, wordt deze laagje in een volgend hoofdstuk besproken.

2.3.2 Een humeuze laag

De onderste laag onderin een profiel, gelegen tussen kerk en vrijetijdshuis, werd eerst als 'cultuurlaag' geïnterpreteerd, en dus menselijk van aard (figuur 8). Tijdens de verwerking van de data bleek het eerder een 'bodemkundige' laag te zijn waarin heel wat humeus materiaal van bovenliggende laag door insijpelend water was terecht gekomen. Een datering op organische resten van 'onkruidachtigen' (melganzenvoet, knopherik, braam, bilzekruid en heide) leverde een datering tussen 680-750 (25,4% betrouwbaarheid) of tussen 770 en 890 (70,0% betrouwbaarheid) op. Gezien het hier om ingespoeld organisch materiaal gaat, werd op die manier in principe de bovenliggende laag gedateerd, dewelke wel een bewerkte boslaag bleek te zijn.

Het aandeel boompollen in de onderste bodemkundige laag was zeer hoog (86%). Resten van onkruiden die kunnen worden gelinkt met menselijke activiteit zijn nauwelijks aanwezig. En die plantensoorten die er werden aangetroffen, kunnen evengoed in een natuurlijke habitat voorkomen. Ook de macroresten uit deze laag vertoonden geen resten van cultuurplanten. Alles wijst erop dat het resten van een oude bosbodem betreft van een sterk gesloten landschap. De cultuurlaag er net boven (de bewerkte boslaag) vertoonde iets meer aanwijzingen van graasland en had daardoor een iets lager percentage aan boompollen.

Ruim genomen kan op basis van deze pollenanalyse worden vastgesteld dat in de 8ste/9de eeuw het landschap nog sterk gesloten was en er geen duidelijke aanwijzingen zijn voor cultuurgewassen. Hier kan zeker de link worden gelegd met de oude naam *Thurholt*, verwijzend naar een dicht bos.

¹⁶ Mestdag, 2000, 19. Meijns, 2000.

Figuur 8. Locatie van het relevante profiel tussen de kerk en het vrijetijds huis met een foto van de staalname.

2.3.3 Een gracht als afbakening van het woonareaal?

Een brede en diepe gracht ten oosten van het vrijetijds huis dateert met vrij grote zekerheid uit de Karolingische periode. Plantenresten uit de gracht zijn gedateerd door middel van de ^{14}C -methode, wat een datering tussen 770 en 900, of 910 en 980 (resp. 78,8% en 16,6% betrouwbaarheid) opleverde. Er is dus evenwel een kans dat de grachtvulling in de 10de eeuw moet worden gesitueerd, en niet in de Karolingische periode.

Een stuk hout uit de gracht kan eventueel in de Merovingische periode gedateerd, maar er dient rekening gehouden te worden met het oud-houteffect (zie hoger).

De gracht had een quasi oost-westoriëntatie, een richting die ook jongere, vol- en laatmiddeleeuwse structuren zullen aanhouden. Hiermee kan ook worden aangenomen dat er sprake is van een ruimtelijke inrichting van het terrein die minstens tot in de late middeleeuwen werd behouden. De opvulling van de gracht gebeurde overigens met vrij 'steriele' organische grond. Het aantal archeologische voorwerpen die uit de vulling werden gerecupereerd was hierdoor erg beperkt. De afwezigheid van vondsten doet ook vermoeden dat de bewoning op deze locatie geen hoge densiteit kende. De slechts enkele scherven kunnen in de vroege middeleeuwen worden gedateerd. Er dient evenwel een kanttekening te worden gemaakt dat de gracht niet werd gecoupeerd en dus onderste, vaak vondstrijke laag van een gracht niet werd onderzocht.

Wat deze gracht afbakende is moeilijk te zeggen. Gaat het om de nederzetting met monasterium net ten noorden er van (ter hoogte van de huidige kerk)? Of ging het om een meer beperkte entiteit, zoals een erf? Maar gezien de omvang ervan moet de gracht een vrij belangrijk en/of omvangrijk areaal hebben omsloten. Bij grondwerken in de toekomst kan bijkomend onderzoek ter hoogte van deze gracht zeker nog belangrijke informatie opleveren.

2.3.4 De relatie tot de centraalbouw

De centraalbouw die tijdens het grootschalig onderzoek in 1940 werd aangetroffen, werd in het bijhorend rapport als Karolingisch bestempeld.¹⁷ Van de herinterpretatie als Romeinse wachttoren werd in recente literatuur afgestapt.¹⁸ De nieuwe hypothese, die uitgaat van een Romeinse tempel gezien het (her)gebruik van Romeins bouwmateriaal en de aanwezigheid van de Romeinse sporen in de onmiddellijke nabijheid, werd nog niet met harde bewijzen gestaafd. Het omvangrijk vierkante gebouw had buitenzijden van ca. 28m.

Een bijkomend element dat in deze discussie dient te worden aangehaald is de NO-ZW-oriëntatie van het gebouw. Deze oriëntatie wijkt af van deze van de aangetroffen Karolingische gracht nabij het vrijetijdsdshuis (figuur 10). Dit zou kunnen aantonen dat gracht en centraalbouw niet gelijktijdig zijn en het gebouw niet als Karolingisch kan worden beschouwd. Al is dit een mager argument. In 1940 zijn antropomorfe graven aangetroffen met eenzelfde richting als de centraalbouw. Ze weken duidelijk af van een groep antropomorfe graven met een quasi O-W richting, wat overeenkomt met de richting van de latere Romaanse kerk. In dat opzicht lijkt een datering van de aangetroffen funderingen van de centraalbouw in de Romeinse periode helemaal niet op te gaan, gezien de Romeinse grafcultus er een was van crematie. Het recupereren van een Romeinse fundering in de Karolingische periode is evenwel nog mogelijk, al moet rekening gehouden worden met een overbrugging van 500 jaar (ruim genomen van 250 tot 750).

De antropomorfe graven (zowel de Karolingische als de Romaanse) waren volgens Meerseman en De Smidt bepleisterd en helrood, okergeel en kastanjebruin beschilderd. Gelijkaardige resten van beschildering die tijdens oudere opgraving zijn aangetroffen werden in jongere literatuur en studies geïnterpreteerd als Romeinse fresco's, waarbij de stelling van de centraalbouw als *fanum* kracht werd bijgezet.¹⁹ Op basis van de nieuwe informatie van de aanwezigheid van een *hypocaustum* kunnen de fragmenten ook geïnterpreteerd worden als resten van het interieur afkomstig van een dergelijk gebouw. Hoewel de auteurs van dit eindverslag geenszins wil uitsluiten dat het om Romeinse bepleistering gaat, moet ook rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat de beschildering verband houdt met de antropomorfe graven. Daarnaast is het niet onwaarschijnlijk dat ook het Karolingische interieur van de toenmalige kerk rijkelijk werd beschilderd. Een herevaluatie van het de beschilderde pleisterresten is daarom aangewezen.

2.3.5 Materiële resten

De materiële resten uit de Karolingische periode zijn erg beperkt. Slechts vier metalen voorwerpen, afkomstig uit jongere sporen, kunnen op basis van hun stilistische kenmerken in deze periode worden gedateerd. Het gaat om een zogenaamde gelijkarmige fibula en een schijffibula. De verschillende vakken bij deze laatste zijn gevuld met blauwe en rode emaille. Vermoedelijk gaat het om een heiligenfibula. Daarnaast is ook de punt van een prikspeer gevonden en dateert een koperen pin met zesvlakke kop mogelijk ook uit deze periode.

Figuur 9. Links: prikspeer (V21633); rechts: gelijkarmige fibula (V1593).

¹⁷ Meerseman & De Smidt, 1942

¹⁸ Cools, 1986; Huyghe, 2010.

¹⁹ S.N., 2018

Tabel 1. Aangetroffen (potentieel) Karolingische metaalvondsten

vondst	context	inzamelwijze	gewicht	dimensies	soort	techgr	opmerkingen
1593	P12VL6 S1252Vu10	metaaldetectie	5,65	45,8mmx11,7mm	fibula	brons	Karolingisch gelijkarmige fibula 98C
2253	P16VL3 S1369Vu10	metaaldetectie	3,16	25,1mm	fibula	brons	schijffibula met resten van rode en blauwe emaille
1633	P12VL7 S1252Vu10	metaaldetectie	13	39,1mmx11,4mm	paardentuig (onderdeel)	ijzer	taps lopend object met uitstulping, bovenkant van het lichaam zijn met vergulde cirkelversiering afgewerkt = prikspoor
2778	P20VL9 S1652Vu10	metaaldetectie	2,28	55,5mmx6,7mm(kop)	pin	koper	lange haarnaald met octagonale kop versierd met punten, kan gaan van Romeins en de volledige Karolingische periode

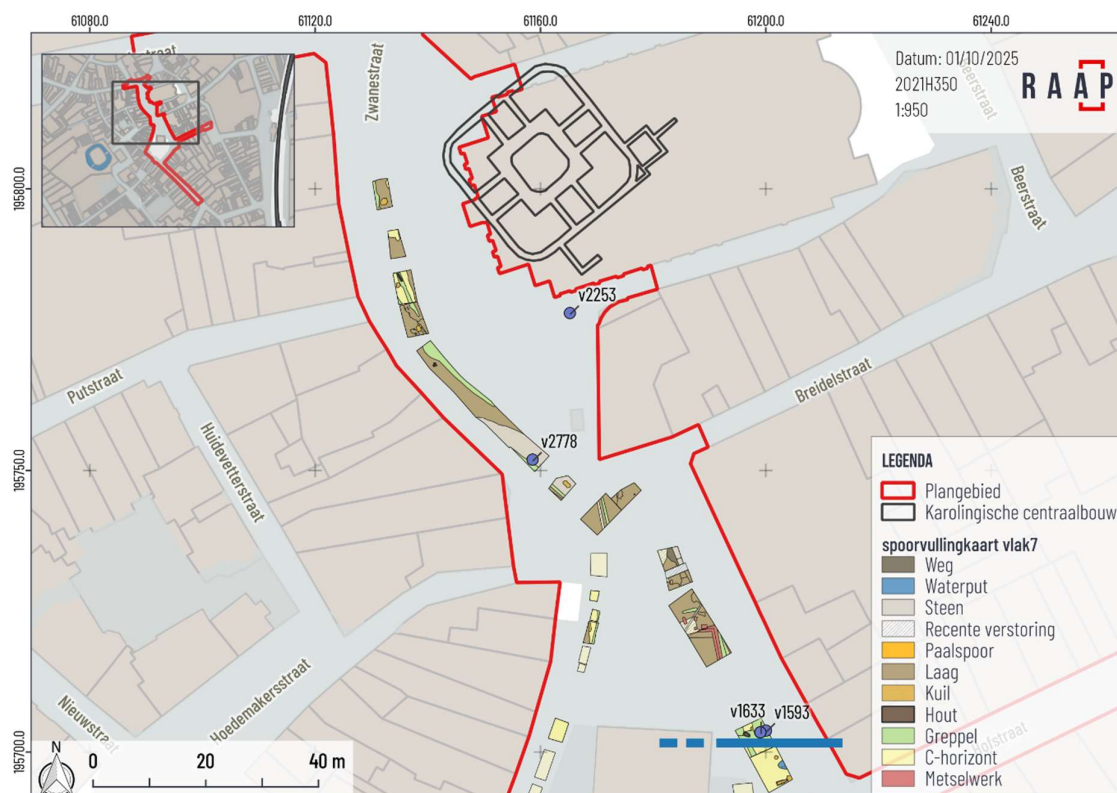
2.3.6 Samenvatting van de archeologische data uit de Karolingische periode

Het is moeilijk de schaarse archeologische vondsten uit deze periode in verband te brengen met al even schaarse historische gegevens. Indien wordt uitgegaan van een Karolingische centraalbouw, kan de hypothese worden opgeworpen dat dit gebouw deel uitmaakte van het *monasterium*, dat de relieken van Sint-Donaas hier werden ondergebracht, en dat het dit gebouw was, dat verwoest werd door de Noormannen.

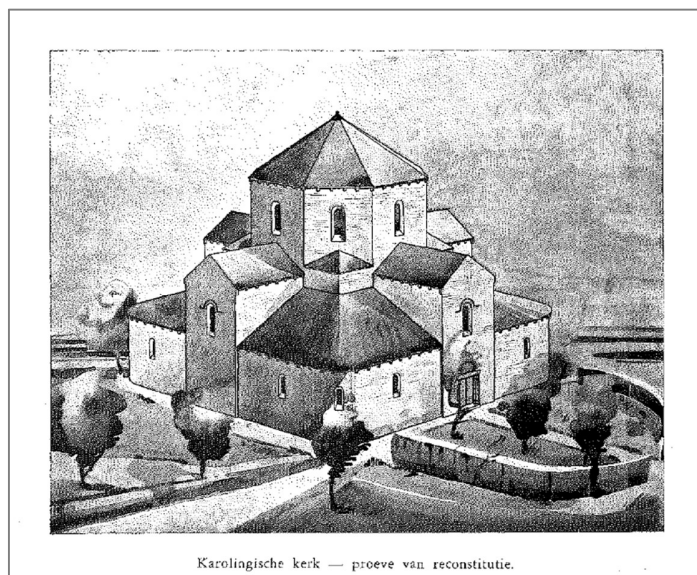
Het is opmerkelijk dat niet méér vondsten zijn aangetroffen die kunnen worden gelinkt met deze vroege fase van Torhout. Dit kan erop wijzen dat de materiële cultuur voornamelijk uit vergankelijk materiaal bestond, of dat de kern van de religieuze nederzetting niet moet gezocht worden in het huidige centrum van de hedendaagse stad. Er is een vermoeden dat de kern eerder ten noordwesten van de kerk was gelegen. Dit wordt enerzijds vermoed op basis van de verder evolutie van de stad (waarbij ook de grafelijke site in deze zone wordt opgetrokken, zie 2.5.6) en anderzijds de vele Karolingische vondsten en sporen die zijn aangetroffen tijdens het onderzoek ter hoogte van de 's Gravenwinkelstraat. Een belangrijk vondst op die locatie is een quasi volledige Karolingische maalsteen uit het Duitse Mayen in het Eifelgebergte. Op dezelfde site werd verder ook aardewerk gevonden uit de Karolingische periode.²⁰ Detectorist S. Fraeyman zamelde enkele scherven in van deze site waaronder een duidelijke rand van een Karolingische kogelpot werd herkend.²¹

²⁰ S.N., 2018, 55.

²¹ Determinering door K. De Groote (agentschap Onroerend Erfgoed) en J. De Mulder.

Figuur 10. Projectie van de centraalbouw, zoals opgegraven en gedocumenteerd in 1940, en de ligging en verloop van de Karolingische gracht (blauwe lijn) ter hoogte van het vrijetijdshuis, onderzocht bij het grootschalig onderzoek 2021-2023. De vindplaatsen van metaalvondsten uit de Karolingische periode zijn met blauwe stip aangeduid.

Figuur 11. Hypothetische reconstructie van de Karolingische kerk op basis van de aangetroffen fundering (Meersseman & De Smidt, 1942).

Figuur 12. Karolingische verluchting met afbeelding van kleurrijke en deels vergulde zuilen (uit het 'Godescalc Evangelistar', 781-783. Bron: www.tribur.de/blog/2023/02/09/die-karolingischen-handschriften-teil-ii-die-hofschule-ada-gruppe/) Het interieur van Karolingische kerk was hoogstwaarschijnlijk kleurrijk beschilderd.

2.4 EIND 9DE - BEGIN 11DE EEUW

Wat er met deze *cella* gebeurde naar het einde van de 9de eeuw toe, is niet gekend. Zoals hierboven reeds werd vermeld kreeg graaf Boudewijn I (ca. 840 - †879) het klooster in handen. Dit blijkt uit een brief van zijn kleinzoon graaf Arnulf I (918-†965)²², waarin ook wordt vermeld dat de relikven van de heilige Sint-Donaas, die eerder in het *monasterium* van Torhout verbleven, overgebracht waren naar de Brugse *portus* door zijn grootvader (in 864).²³ Diezelfde Arnulf liet in de 10de eeuw de toenmalige kerk opnieuw optrekken nadat deze door de Noormannen was vernietigd in 879.²⁴

Met betrekking tot dit laatste dient het volgende te worden opgemerkt: In 1940 werden tijdens archeologisch onderzoek antropomorfe graven vrijgelegd met dezelfde oriëntatie als de centraalbouw, maar die gedeeltelijk doorheen de funderingen waren uitgegraven. De onderzoekers interpreteerden dit als het resultaat van een verbouwing van deze centraalbouw tot pre-Romaanse kerk. Het nieuwe gebouw had dezelfde oriëntatie als de centraalbouw, doch moet een andere omvang hebben gehad. De historische feiten over het optrekken van de nieuwe kerk na de verwoesting in 879 liggen in lijn met deze archeologische vaststelling.

Wat de impact was van het overbrengen van de relikven van Sint-Donaas naar Brugge in het midden van de 9de eeuw kan op basis van de archeologische gegevens niet worden beantwoord, net omdat er zo weinig resten uit deze periode zijn aangetroffen. Ook de literaire bronnen en de feiten die daarin worden vermeld uit de 10de eeuw en het begin van de 11de eeuw blijven schaars waardoor er geen

²² Ter duiding de eerste graven van Vlaanderen met hun regeerperiode (De Maesschalck, 2012):

Boudewijn I de IJzeren: 862-879

Boudewijn II de Kale: 879-918

Arnulf I de Grote: 918-965

Boudewijn III de Jonge: ? -962

²³ Mestdagh, 2000, 19.

²⁴ Mestdagh, 2000, 22.

duidelijk beeld wordt verkregen van wat er zich verder heeft afgespeeld in het post-Karolingische Torhout.²⁵ Uit de archeologische gegevens daterend uit de eeuwen daarna, blijkt dat het religieus belang mogelijk moest inboeten, maar op vlak van economie en handel de hoogdagen pas waren ingezet. Vanaf de 11de eeuw komt Vlaanderen op als een economisch belangrijke regio en zal de basis gelegd worden voor de bloeiende economie in de latere eeuwen.

2.5 DE 11DE EN EERSTE HELFT 12DE EEUW

Op basis van de absolute dateringen (¹⁴C-methode) kan een aanzienlijk aantal sporen in de 11de eeuw worden geplaatst, of is althans de waarschijnlijkheid groot dat deze in of rond deze periode te dateren zijn.

Het gaat om:

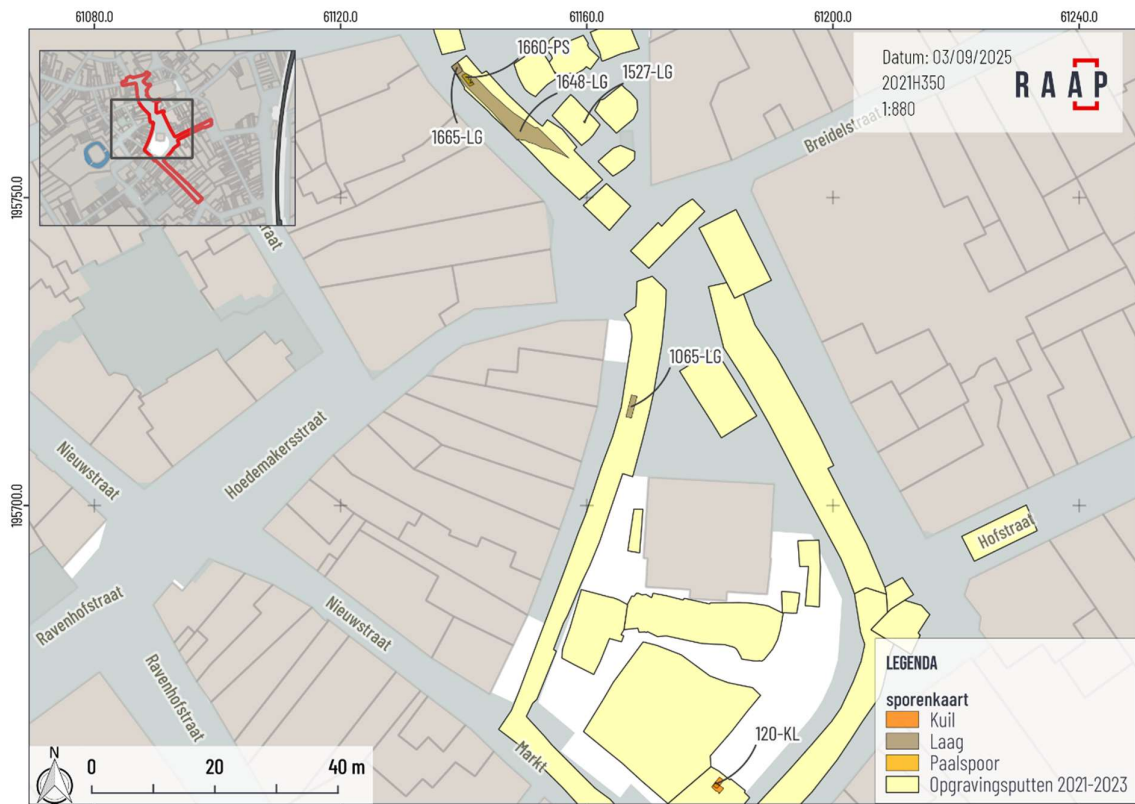
- Een beerkuil in de hoek van de Markt en de Zuidstraat (M80, S120)
- De oudste lagen van het wegdek ter hoogte van het vrijetijdshuis en ter hoogte van de kerk (M195, S1065 en M259, S1648).
- Een afvallaagje met verkoolde resten aan de binnenzijde van de kerkhofmuur (M254, S1527)
- Een paalspoor als oudste spoor onder het wegdek ter hoogte van de kerk (M263, S1660).
- De stratigrafisch oudste laag aan de kerk (op basis van de datering van het hout hieruit) (M333, S1665)
- Een houten balk/paal voor de kerk (S1648)

De spreiding van deze sporen wordt weergegeven in figuur 13.

Tabel 2. Resultaten van de gekalibreerde radiokoolstofdateringen die in combinatie met de stratigrafische ligging als 11de – eerste helft 12de eeuw worden gecategoriseerd. Alle dateringen zijn na Christus (=AD). (Boudin, 2024).

Mnr	Spoor	Aard	Labo-nr	Datering sigma 1 (AD)	betrouwbaarheid	Datering sigma 2 (AD)	betrouwbaarheid
80	S120	Beerkuil	RICH-36169	1040-1060 1070-1160	8,5% 59,7%	1030-1160	95,4%
195	S1065	Organische laag	RICH-36173	1020-1050 1080-1150	12,7% 55,5%	1020-1160	95,4%
254	S1527	Afvallaag nabij kerkhofmuur	RICH-36177	985-1025	68,2%	890-930 950-1030	10,4% 85,0%
259	S1648	Organische laag	RICH-36180	1030-1050 1080-1150	11,2% 57,0%	1020-1160	95,4%
263	S1660	Paalspoor onder wegniveaus	RICH-36181	1030-1050 1080-1150	11,2% 57,0%	1020-1160	95,4%
333	S1665	Organische laag	RICH-36184	990-1025	68,2%	970-1050 1080-1120	94,3% 1,1%

²⁵ MEIJNS, 2000; Meijns, 2022.

Figuur 13. Locatie van de bemonsterde sporen die (deels) in de 11de eeuw dateren.

De 11de en eerste helft 12de-eeuwse sporen komen voornamelijk voor rond de kerk, maar zijn eveneens aanwezig in het zuiden van de huidige markt. Dit wijst erop dat reeds in deze periode een aanzienlijk areaal in gebruik was.

Hieronder worden de resten uit de 11de - eerste helft 12de eeuw en de interpretatie verder toegelicht.

2.5.1 Bedrijvigheid rond de kerk

Ten westen van de kerk bevond zich onderin het archeologisch pakket een sterk organische laag met daarin heel wat twijgen en takken, dierlijk bot, metalen voorwerpen, bouwkeramiek, leer en in beperkte mate wat kleine stukken aardewerk. Op basis van het aardewerk kan het algemeen tussen het begin van de 12de en einde van de 13de eeuw worden gedateerd. De resultaten van de ¹⁴C-datering op organische resten uit de onderste laag leverde echter met een waarschijnlijkheid van 95% een datering tussen 970 en 1050 op.²⁶ De laag wijst op een zeer intensief gebruik van het terrein waarbij het materiaal zich langzaam opstapelde en waarbij onder meer aan allerlei afval en assen van haarden moet worden gedacht. De takken kunnen dan weer zijn gebruikt om onbegaanbare plekken van het loopvlak stabiel te maken. Voor dit doeleinde werden ook beenderen gebruikt, af te leiden van vele tientallen scheenbenen (tibia's) van schapen en geiten die op één plek zijn aangetroffen.

Voor de zones verder weg van de kerk is het niet duidelijk of de oudste lagen eveneens in deze periode kunnen worden gedateerd. Een ¹⁴C-datering van een van de oudste lagen ter hoogte van het vrijetijdshuis gaf een datering tussen 1020 en 1160 met een

²⁶ RICH-36184: 1028±25BP

waarschijnlijkheid van 95%.²⁷ Dit zou erop wijzen dat de intensifiëring van activiteiten in de 11de en eerste helft 12de eeuw niet enkel nabij de kerk plaats vond, maar over een veel groter areaal.

2.5.2 De jaarmarkt

De hierboven vrij vaag beschreven ‘intensifiëring van activiteiten’ in het centrum en nabij de kerk, kan worden gelinkt met het stijgende economische belang van Torhout in deze periode en de ontwikkeling van de jaarmarkt. De jaarmarkt wordt voor het eerst vermeld in 1084,²⁸ in de *vita Arnulfi*, naar aanleiding van een geschil op de markt en de tussenkomst van de graaf Robrecht de Fries (°1029/1032-†1093; graaf van Vlaanderen tussen 1071 en 1093). Overigens is er heel weinig informatie beschikbaar over de jaarmarkt van Torhout wegens het gebrek aan geschreven bronnen. De jaarmarkt vond elk jaar plaats, startte op 24 juni en duurde 6 weken. 24 juni was de dag van het feest van de patroonheilige Sint-Jan, de toenmalige patroonheilige van de kerk. Pas later, onder invloed van Robrecht de Fries, werd ze omgevormd naar de Sint-Pietersbandekerk (heiligenfeest op 1 augustus).²⁹ De periode van de jaarmarkt met start op 24 juni werd echter behouden.

Volgens Meersseman en De Smidt kan uit deze wissel van patroonheilige een nieuwe kerkwijding worden afgeleid en dus ook een nieuw kerkgebouw. Dit klinkt plausibel maar werd tot nu nog niet met data bewezen.³⁰

Het vermelden van de jaarmarkt in 1084 impliceert dat de jaarmarkt voor deze datum ontstond. Andere jaarmarkten in de ruime regio en hun eerste vermelding zijn o.a. te Douai in 1076, te Sint-Omer in 1050, en te Ieper en Lille in 1127.³¹ De ontwikkeling van de jaarmarkt in Torhout in de tweede helft van de 11de eeuw lijkt dus plausibel.

De economische bloeiperiode van Torhout is ook materieel aantoonbaar op basis van het veelvuldig voorkomen van munten die in de volle middeleeuwen kunnen worden geplaatst. Het gaat voornamelijk om munten uit het graafschap Vlaanderen, met een klein aantal munten uit andere plaatsen in hedendaags Frankrijk en Duitsland. De oudste exemplaren, deze uit de 11de eeuw,³² zijn uitsluitend munten van religieuze plaatsen, zoals de abdij van Ennebe, de aartsbisdommen Keulen en Trier. Vanaf de late 11de eeuw en het begin van de 12de eeuw worden voornamelijk stedelijke emissies (uitgiftes) waargenomen alsook munten van andere plaatsen.

2.5.3 De Romaanse kerk met ‘muurgordel’

De Romaanse voorloper van het huidige kerkgebouw, waarvan resten in 1940 werden opgegraven, wordt gelinkt met het kerkgebouw dat onder het bewind van graaf Robrecht De Fries werd opgetrokken (graaf tussen 1071 en 1093). Deze nieuwe kerk in Romaanse stijl werd bovenop de oude Karolingische kerk (of dus diens opvolger, de pre-Romaanse 10de-eeuwse kerk) gebouwd en had een andere oriëntatie. In de archieven is bovendien ook sprake van een ‘muurgordel rond het collegiaal’.³³

De bouw van de Romaanse kerk vond volgens de geraadpleegde literatuur plaats tussen 1071 en 1085. De startdatum wordt duidelijk verklaard door Meersseman en De Smidt. In dat jaar zou een nieuw kapittel zijn gesticht en veranderde de patroonheilige van de kerk van Sint-Jan naar Sint-Pieter.³⁴ Waar de einddatum van de bouw vandaan komt is niet duidelijk. Het wordt vermeld door Mestdagh, en blijkt te zijn overgenomen in onder meer enkele diverse andere publicaties.

²⁷ RICH-36173: 975±26BP

²⁸ Yamada, 1991.

²⁹ Meersseman & De Smidt, 1942, 21-22.

³⁰ Meersseman & De Smidt, 1942, 22.

³¹ Yamada, 1991.

³² Er zijn geen munten aangetroffen die met zekerheid in de 10de eeuw worden geplaatst.

³³ Meersseman & De Smidt, 1942.

³⁴ De bevrijding van deze heilige (genoemd als Sint-Pieters' Banden) vond plaats op 1 augustus.

Figuur 14. Resten van de Romaanse kerkhofmuur aangetroffen tijdens het onderzoek voor de kerk.

2.5.3.1 Archeologische data

Deze vermelde 'muurgordel' verwijst naar de kerkhofmuur. De fundering en wat opgaand muurwerk werden archeologisch vastgesteld. Deze was volledig opgetrokken in veldsteen en kalkmortel. Zowel stratigrafisch als op basis van het gebruikte bouw materiaal kan de muur in de volle middeleeuwen worden geplaatst. Tijdens het archeologisch onderzoek zijn dwars op de funderingsresten verschillende registratieprofielen geplaatst. Daarin werd een dun laagje waargenomen dat als 'loophniveau' werd geïnterpreteerd. Dit bevond zich bovenop de dikke organische pakketten die in bovenstaande paragraaf als 'afvallaag' werden beschreven. Op hetzelfde niveau als het 'loophniveau' werd het opgaand metselwerk van de kerkhofmuur (het zgn. paramet) opgetrokken, de fundering van de muur liep minstens 30cm dieper. De absolute hoogte ervan bevond zich tussen 19,5 en 19,6m TAW. Ter vergelijking: het straatniveau bij de start van de opgraving bevond zich ter hoogte van de kerk op 21,8m TAW. Vanaf de bouw van de kerkhofmuur (en dus ook de Romaanse kerk) tot de 20ste eeuw is het loopoppervlak tot 2,3m gestegen!

Aan de binnenkant van de kerkhofmuur, ten zuidwesten van de kerk, werd binnen een zeer kleine onderzoekspuit, op een absolute diepte van 19,5m TAW de restanten van een dun afvallaagje opnieuw aangesneden en bevatte dit verbrande leem en houtskool. In het zeefresidu werden eveneens kleine stukjes aardewerk en verbrand bot gedetecteerd. Een ¹⁴C-datering op enkele brokjes houtskool leverde een datering tussen 890 en 1030 op³⁵. Indien het laagje, dat jonger is dan de kerkhofmuur, uit de 10de eeuw dateert, zou ook de kerkhofmuur uit deze periode moeten dateren, of ouder zijn. Er wordt echter in de bronnen nergens melding gemaakt van de bouw van de Romaanse kerk en bijhorende kerkhofmuur in de 10de eeuw – een gebeurtenis die niet zomaar over het hoofd zou worden gezien – en ook op basis van archeologische gegevens wordt de muur in de 11de eeuw gedateerd (zie onder). De link met de historische data in combinatie met de ¹⁴C-datering van het afvallaagje tegen de kerkhofmuur laat eerder vermoeden dat:

- het ofwel om verplaatst materiaal gaat en de resten ouder zijn;

³⁵ 890-930 (10.4% probability) en 950-1030 (85.0% probability)

- ofwel de laag foutief werd geïnterpreteerd wegens de beperkte onderzoeksruimte (namelijk een kleine profielput langsheen de muur).

Het blijft uiteraard een valkuil om de archeologische data te laten passen met de historische data, of omgekeerd en de daarbij horende cirkelredeneringen. Daarom dient ruimte te worden gehouden om uit te gaan van de bouw van een Romaanse kerk (en de kerkhofmuur) in de eerste helft van de 11de eeuw (op basis van de resultaten van de ¹⁴C-datering in combinatie met de bouwstijl, maar los van de interpretatie van de historische bronnen).

De datering van het afvalaagje tussen 890 en 1030 laat eveneens de mogelijkheid open om de structuur te beschouwen als de muur rond de pre-Romaanse centraalbouw. Echter, wanneer de muur geprojecteerd en het verloop ervan verder gereconstrueerd worden, dan is een connectie met de centraal gelegen Romaanse kerk meer vanzelfsprekend dan deze met de Karolingische of pre-Romaanse kerk (figuur 16). Op basis van de ruimtelijke logica worden de muurresten dus niet in relatie gebracht met de Karolingische periode.

Tijdens de opgraving in 2010³⁶ uitgevoerd oor Raakvlak werd een gelijkaardige stuk muur aangetroffen. De bovenzijde werd geregistreerd op 19,5m TAW. In diepte was deze nauwelijks bewaard. Gezien de buiging rond de kerk en de bouwwijze, werd deze eveneens als de (een) middeleeuwse kerkhofmuur geïnterpreteerd en stratigrafisch gedateerd in de 13de eeuw. De muur doorsneed een grondspoor dat op basis van de vondsten in de 12de eeuw werd geplaatst. Zowel de gelijkaardige opbouw als het verloop/buiging rond de kerk laten toe om zowel dit muursegment en het deel opgegraven binnen het project 'Stadskernvernieuwing' als eenzelfde en gelijktijdige constructie te beschouwen. Gezien de nieuwe stratigrafische en absolute dateringen dient deze kerkhofmuur evenwel eerder in de tijd te worden geplaatst en betreft het de Romaanse kerkhofmuur uit de 11de eeuw.

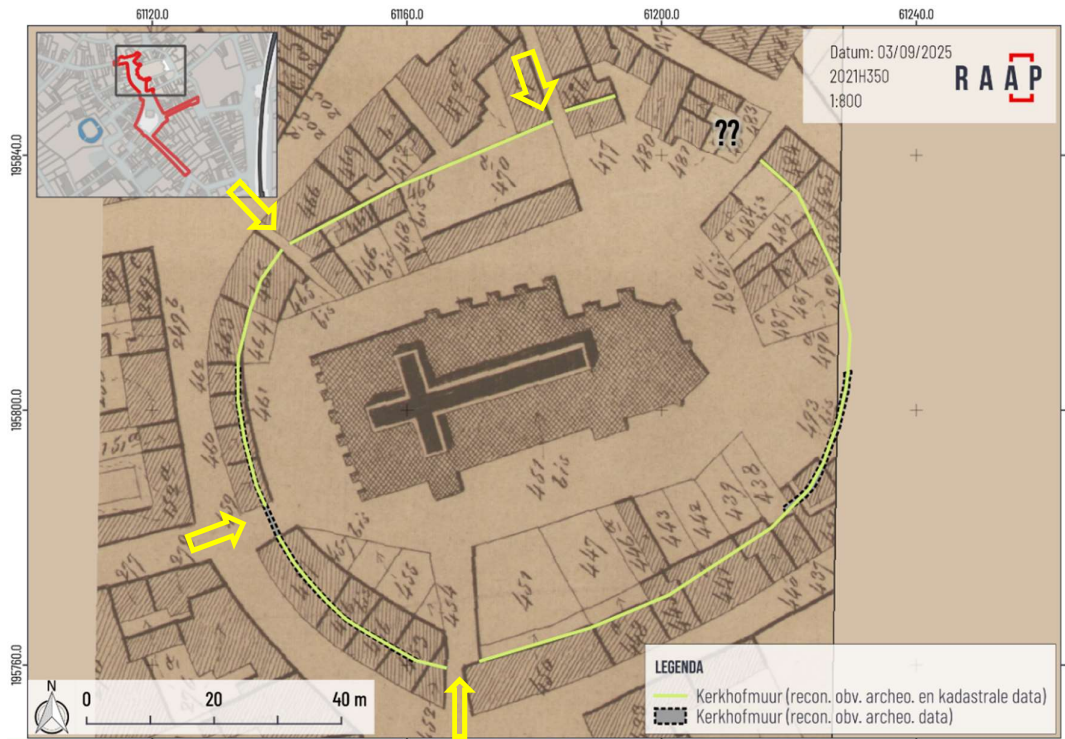
Als laatste te vermelden in deze context zijn de skeletten die tijdens de toevalsvondst in de achtertuin van het perceel Breidelstraat nr. 6 zijn aangetroffen. Twee dateringen van de stratigrafisch oudste skeletten werden op basis van ¹⁴C in de 11de- 12de eeuw gedateerd. Ze hebben dezelfde oriëntatie als deze van de Romaanse kerk.³⁷ Op het moment van de begraving was deze nieuwe kerk dus aanwezig. De skeletten bevonden zich in het areaal omsloten door de kerkhofmuur in veldsteen.

2.5.3.2 Reconstructie van de kerkhofmuur

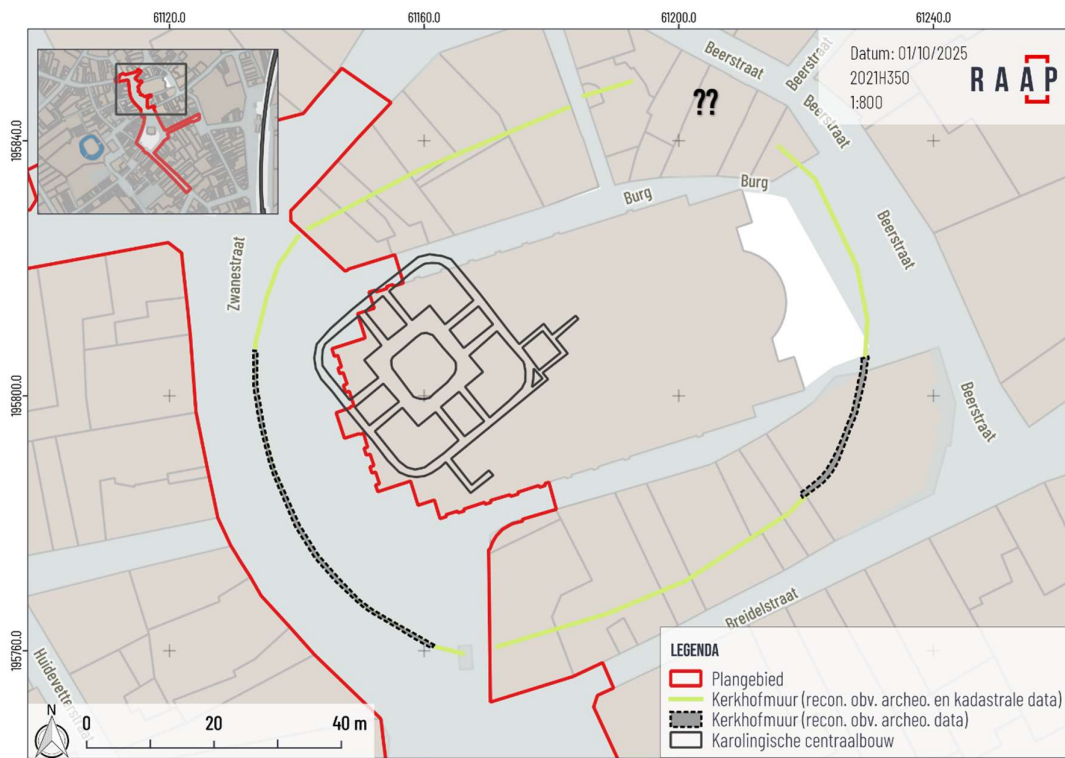
De verschillende muursegmenten laten in combinatie met de oude kadastrale plannen toe om de muur deels te reconstrueren. In het zuidwestelijke deel liep de scheiding tussen kerkhof en profane ruimte vermoedelijk deels onder het huizenblok door. De reconstructie van de toegangen tot het kerkhof gebeurde enkel op basis van de kadastrale aanwijzingen hiervoor. Archeologisch zijn daar, met uitzondering van de zuidelijke toegang, geen gegevens over. Dit zou echter betekenen dat de hoofdtoegang, vanaf de hoofdstraat, niet loodrecht op de ingang van de kerk was gelegen. Een doorgang vanuit het pleintje ter hoogte van de splitsing van de hoofdstraat lijkt zeker mogelijk. In het noordoosten is het verloop moeilijker te reconstrueren. Misschien bevonden de gebouwen van het kapittel zich hier, waardoor het verloop van de muur er werd onderbroken. Archeologisch onderzoek ter hoogte van deze locaties brengt in de toekomst daar hopelijk meer duidelijkheid over.³⁸

³⁶ Huyghe, 2010

³⁷ Vanbrabant *et al.*, in voorbereiding

Figuur 15. Reconstructie van de kerkhofmuur op basis van de archeologische data en het 19de eeuwse kadastraleplannen zoals deze in de 11de eeuw werd opgetrokken. De toegangen werden enkel op basis van de cartografische data geëvoceerd. In de 11de eeuw lijkt er geen toegang te zijn geweest ter hoogte van de westgevel. In het noordoostelijke deel is het verloop van de middeleeuwse kerkhofmuur niet duidelijk.

Figuur 16. Projectie van de gereconstrueerde 11de-eeuwse kerkhofmuur en de Karolingische centraalbouw op de GRB.

2.5.3.3 De relatie van de muurresten met de opgraving van 1940 en historische bronnen

De funderingen van de Romaanse kerk die uitvoerig werden beschreven door Meersseman en De Smidt, werden door hen in het laatste kwart van de 11de eeuw gedateerd. De bouw van de driebeukige Romaanse kerk kwam er ter vervanging van de centraalbouw (of diens pre-Romaanse opvolger) uit de Karolingische periode. Historisch gezien wordt deze gebeurtenis gelinkt met het oprichten van de Sint-Pieterskapittel in 1073 tijdens de regeerperiode van graaf Robrecht de Fries (1070-1093).³⁹ Echter is er noch over de stichter, noch over de datum zekerheid. De nieuwe Romaanse kruiskerk was net als de kerkhofmuur volledig opgetrokken in plaatselijke gewonnen veldsteen. In een passage van de kapittelakten¹⁶ is ook sprake van een 'muurgordel', die naar een kerkhofmuur verwijst (zie hoger).

Het is niet duidelijk of bij het oprichten van het kapittel er al sprake was van een gebouwencomplex waar deze religieuze gemeenschap kon verblijven. Een tweede aanvulling betreft de bouwduur van een Romaanse kerk. Uitgaand van enkele decennia, kan nooit gesproken worden van een 'bouwjaar'. De 'bouwperiode' vond vermoedelijk voornamelijk vóór de inwijding in 1073 plaats, waarbij die periode kan geplaatst worden in het 3de kwart van de 11de eeuw.

Op basis van het grootschalig archeologisch onderzoek wordt een nieuwe hypothese van de bouw van de nieuwe kerk in het derde kwart van de 11de eeuw en inwijding in 1073 tot kapittelkerk, waarbij een nieuwe patroonheilige (Sint-Petrus) werd verkozen, vooropgesteld. Daarbij verschuift de datum van bouw van de kerk van dit éne vermelde jaar naar het derde kwart van de 11de eeuw. Jammer genoeg leverde het archeologisch onderzoek geen verdere concrete data op. De oudste lagen waarin de kerkhofmuur werd uitgegraven, dateren *grosso modo* uit de 11de – eerste helft 12de eeuw (tussen 1020 en 1160 met 95% betrouwbaarheid), wat geen verfijning van de datering toelaat.

2.5.4 Een poel nabij de kerk?

In tegenstelling tot de vrij ruime datering van het loopniveau naast de kerkhofmuur, is er voor een zware houten balk die ten westen van de kerk werd aangetroffen wél een exacte datering. Deze bevond zich verticaal in de bodem en werd ondersteund door een iets smallere balk. Op basis van dendrochronologisch onderzoek kon het kapjaar van de zware balk in eik precies worden geplaatst in de winter van 1009 – 1010. De twee palen bevonden zich op de plaats waarover in de daaropvolgende twee eeuwen het traject van de hoofdweg liep (zie 2.6.5). Een grote constructie in houtbouw valt moeilijk te rijmen met de aanwezigheid van de hoofdas op deze locatie, wat een aanwijzing kan zijn dat het wegtracé nog niet exact op deze plek was vastgelegd in het begin van de 11de eeuw. Met welke constructie de paal in verband kan worden gebracht, is op basis van dat een spoor niet te achterhalen. Gezien de ligging nabij de kerk is er een mogelijkheid dat het een gebouw betreft dat tot het kapittelcomplex behoorde. Echter bevond de paal zich aan de rand van een afgerond spoor. Dit spoor kon niet in zijn geheel worden opgegraven (wegens de ligging op de rand van de onderzoekszone), maar de vulling leek te wijzen in de richting van een poel. Grotere horizontale takken aan de rand van de constructie leken sterk op de resten van beschoeiing en liggen in lijn met een interpretatie als poel. Het ronde spoor bevond zich stratigrafisch onderin het archeologisch bodemarchief en wordt, op basis van de datering van de bijhorende verticale houten steun, daardoor ook rond het begin van de 11de eeuw gedateerd. Er zijn jammer genoeg nauwelijks dateerbare vondsten in dit spoor aangetroffen om dit verder te bevestigen. Bijkomend dient het hergebruik van een dergelijke balk in rekening te worden gebracht, waardoor zowel het hergebruik en de mogelijke poel wat jonger kunnen zijn.

³⁹ Meersseman & De Smidt, 1942, 19.

Figuur 17. Mogelijke aanzet van een poel op het diepste niveau voor de kerk (WP20).

2.5.5 Een nieuwe ruimtelijke ordening

Samen met de bouw van de kerk en de kerkhofmuur werd de blauwdruk van het centrum van Torhout getekend. Met de bouw van de kerkhofmuur werd immers de contouren van de religieuze zone strak afgebakend en scheiding met de seculiere fysiek zichtbaar. Ook het traject van de hoofdweg van noord naar zuid werd finaal uitgezet. Op basis van enkele resten van grachten en verharde straatniveaus kon het traject van die as ten westen van de kerk worden gereconstrueerd (zie 2.6.5). Deze bleek -niet toevallig- dezelfde buiging te vertonen én parallel te lopen met de kerkhofmuur.

Daar waar in de periode vóór de bouw van de kerkhofmuur een meer uitgespreide organische laag werd waargenomen, is daarna een duidelijk verschil in de verdere opbouw van archeologische lagen. Ter hoogte van de straten zijn de lagen gevormd uit een afwisseling van veldstenen en vette organische afvallagen. Binnen de kerkhofmuur was er nauwelijks enige gelaagdheid te onderscheiden maar wijst het dikke homogene pakket op aanvoer van grond en het herhaaldelijk vergraven ten gevolge van het eeuwenlang begraven van de overledenen.

Buiten de kerkhofzone en de route van de straat bestond het archeologisch pakket uit ofwel gemengde lagen met aanwijzingen van graafgangen van dieren (ratten, muizen, mollen?), ofwel uit opeenstapeling van donkere en blekere dunne laagjes. De gemengde lagen wijzen op open plaatsen, de dunne laagjes daarentegen waren resten van vloeren in aangestampte aarde en wijzen onrechtstreeks op de aanwezigheid van gebouwen. Dergelijke laagjes werden waargenomen in de zone ten zuidwesten en ten noorden van het vrijetijdshuis, maar ook ter hoogte van de kerk zijn dergelijke lemen vloertjes waargenomen. Deze vloertjes dateren in de meeste gevallen van ná de 11de eeuw (op basis van de weinige vondsten). Hun locaties zijn echter richtinggevend voor het afbakenen van de zones waar in de beginperiode van de economische hoogdagen van Torhout gebouwen (huizen) stonden, waardoor deze resten in dit hoofdstuk dienen te worden vermeld.

Een laatste aanwijzing dat het bewoningsareaal zich niet enkel concentreerde rond de kerk bestond uit een (beer)kuil in de zuidelijke hoek van de markt. De gelaagde vulling wees op een grote hoeveelheid aan maritiem turf, in die tijd dus reeds als brandstof ontgonnen en verhandeld.

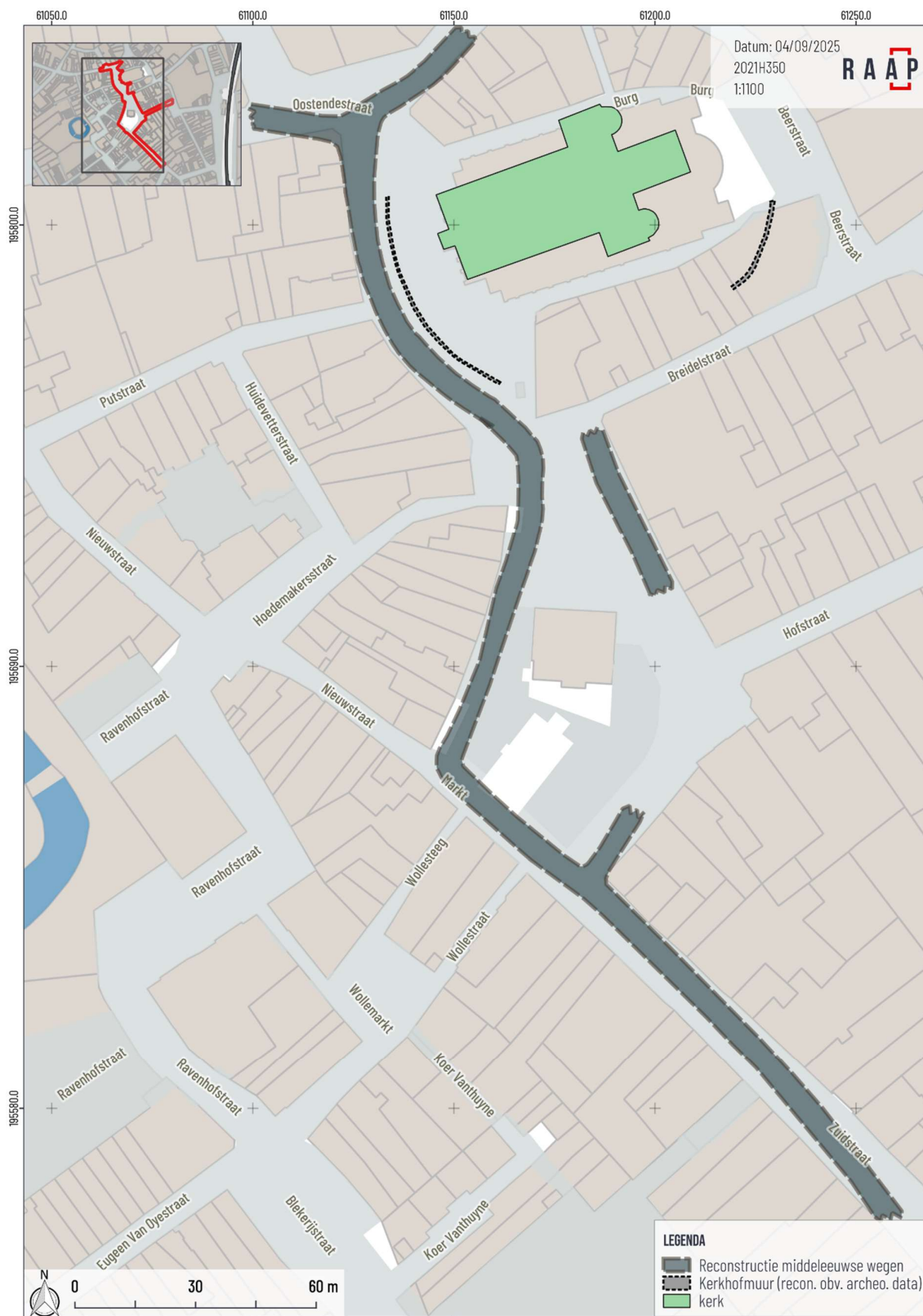
Vanaf de 11de – begin 12de eeuw kan ruwweg de indeling van Torhout worden gereconstrueerd in zones van het kerkhof, de straat, de huizen en de zones in open lucht (figuur 20). Al kan dit enkel voor de zones waar het onderzoek plaatsvond.

Figuur 18. Profiel P201 noorden van het vrijetijdshuis: het onderste donkere homogene pakket wijst op een open ruimte.

Figuur 19. Profiel P103 ten noorden van het vrijetijdshuis: fijne gelaagdheid wijzen vloeren binnen op een afgedekte ruimte, mogelijk woningen?

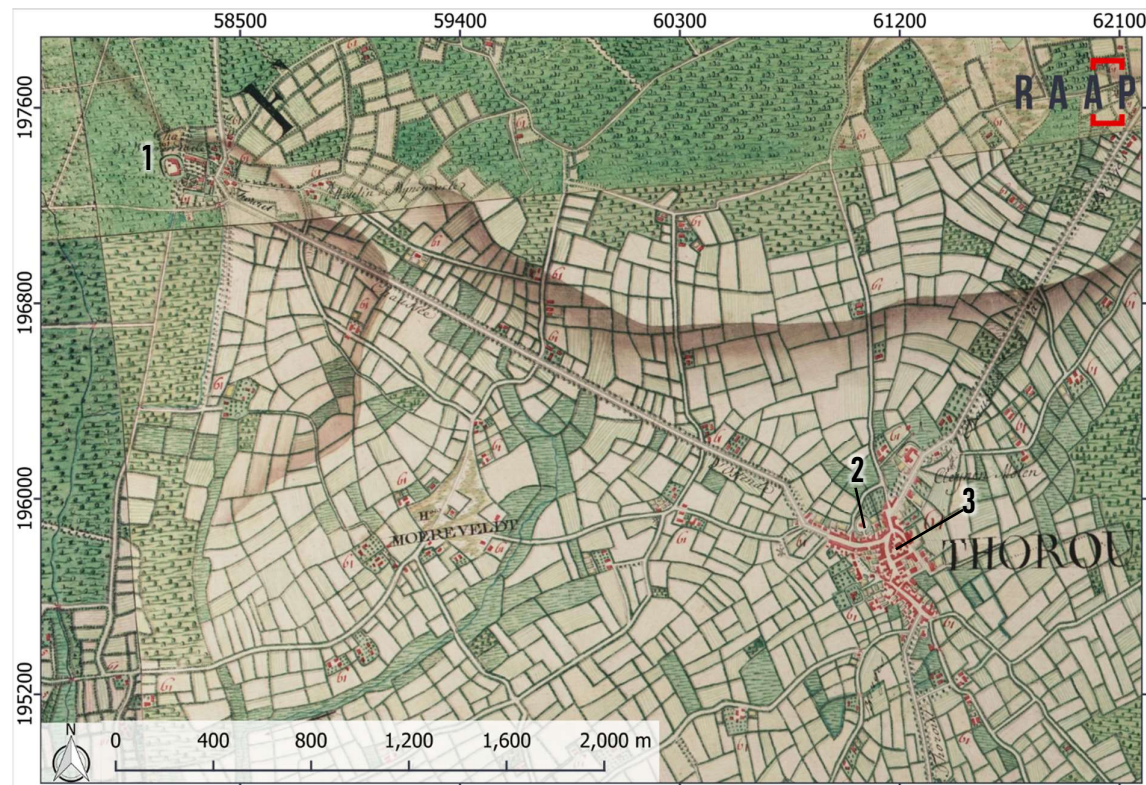
Figuur 20. Ruwe reconstructie van Torhout in de 2de helft van de 11de eeuw - eerste helft 12de eeuw, met het verloop van de hoofdas, de kerkhofmuur en de fundering van de Romeanse kerk op basis van het plan van Meersman en De Smith (Meersseman & De Smidt, 1942).

2.5.6 Besluit: Torhout in de 11de eeuw – eerste helft 12de eeuw

Terwijl sporen uit de vroege middeleeuwen beperkt voorkomen, leverde het archeologisch onderzoek een groot aantal resten uit de 11de eeuw en eerste helft 12de eeuw op. Geschiedkundige bronnen reiken diverse gegevens aan maar hoe Torhout in die eeuw écht veranderde blijkt nu uit de archeologische gegevens.

De oudste resten in het dik archeologisch pakket dateren ruwweg uit de 11de/begin 12de eeuw. Een fijnere datering bepalen was niet mogelijk. In combinatie met de historische gegevens die wijzen op de mogelijke aanwezigheid van een nieuwe kerk vanaf 1073 en de jaarmarkten vermelden vanaf 1084 lijkt een beginnende economische bloei vanaf het 3de kwart van de 11de eeuw plausibel. Parallel met de bouw van een nieuwe kerk werd ook de kerkhofmuur aangelegd en het stratenpatroon rond de kerk vastgelegd, en zo ook wellicht zones voor woningen en publieke ruimtes. Vanaf de 11de eeuw blijkt er veel energie en geld geïnvesteerd om het economisch en politieke aanzien van Torhout te versterken.

Het aandeel van de graaf van Vlaanderen daarin mag niet worden onderschat. De graaf had alle belang bij een stabiel klimaat binnen zijn graafschap om de economie te stimuleren, en Robrecht de Fries, graaf tussen 1071 en 1093 speelde hierin wellicht een belangrijke rol. Het is eveneens onder zijn bewind dat er in 1085 een houten burcht werd opgetrokken ter hoogte van de kasteelsite Wijnendaele, gelegen op 3km ten noorden van de stad. De burcht fungeerde lange tijd als verblijfplaats voor de graaf van Vlaanderen tijdens de jaarmarkten. Maar vermoedelijk gaat de oudste geschiedenis van deze site terug tot in de 10de of vroege 11de eeuw en fungeerde ze in die tijdsgeslacht als castrale motte.⁴⁰ Gezien deze site geen onderwerp uitmaakt van de opgraving, wordt hier verder niet op ingegaan. Hetzelfde geldt voor de site 's Gravenwinkel, gelegen net buiten de onderzoekszone. Deze site fungeerde als grafelijke verblijfplaats binnen Torhout. Het belang van deze site binnen de geschiedenis van de stad mag niet worden onderschat maar ook dit valt buiten de scope van het uitgevoerde archeologisch onderzoek.

Figuur 21. Detail van de Ferrariskaart (1771-1777) met de situering van het kasteel van Wijnendaele ten opzichte van Torhout. (agiv.be).

1. Kasteel van Wijnendaele
2. Site 's Gravenwinkel
3. Sint-Pietersbandenkerk

⁴⁰ Mestdagh, 2000

2.6 DE GOUDEN EEUWEN IN TORHOUT : DE 12DE EN 13DE EEUW

In de publicatie van Meerseman en De Smidt wordt deze periode nauwelijks aangehaald. Ze melden echter wel de verschuiving van het religieuze aspect naar het economische waarbij de handelsnijverheid en de jaarmarkt een grote rol spelen. In 1183-1184 kreeg Torhout stadsrechten toegekend door Filips van de Elzas. In deze periode worden ook een lakenhalle, een belfort, een muntslagerij en een weegplaats vermeld. Er was een sterk vermoeden dat deze zich op een verdwenen markt ten zuidoosten van het huidige vrijetijds huis bevonden (zie lager).⁴¹ Maar tot voor de opgravingen was hierover verder geen informatie gekend.

2.6.1 Dateringsproblematiek

Uit de ¹⁴C-dateringen afkomstig van verschillende fases van de middeleeuwse wegen werden voornamelijk resultaten in de 11de en 12de eeuw verkregen, namelijk tussen 1020 en 1160. Ook andere sporen hebben een dergelijk datering, zoals een paalspoor onderin het archeologisch pakket ter hoogte van de kerk. Op basis van het aardewerk uit deze lagen werden deze echter voornamelijk in de late 12de en 13de eeuw gedateerd. Deze discrepantie tussen de resultaten van de ¹⁴C-dateringen en de vondsten valt moeilijk te rijmen. Slechts één van de wegen gaf een datering in het begin van de 13de eeuw, terwijl het aardewerk met de aanwezigheid van hoogversierd aardewerk en protosteengoed met zekerheid de straten tot het einde van de 13de eeuw dateert.⁴²

2.6.2 Algemene ruimtelijke indeling

Om een beeld te krijgen van de stadsindeling in de 12de en 13de eeuw wordt vertrokken vanuit de kennis uit de 11de eeuw, zoals deze in bovenstaande hoofdstuk werd aangehaald. Die gegevens over de ruimtelijke indeling van de stad kunnen voor de 12de/13de eeuw verder worden verfijnd en aangevuld.

De resultaten van de ¹⁴C-dateringen (naast deze van de straatniveaus) die leidden tot deze periode van de 12de en 13de eeuw waren:

- Een brandlaagje in de hoek van de markt en de Zuidstraat (M3, S121)
- een brandlaag in kruisvormig gebouw (M13, S88),
- een paalkern (M19, S193)
- vloerniveaus (M276, S1680)
- een kuil met verbrande leem (M100, S597)),
- een skelet van het middeleeuwse kerkhof (M340, S1186),

⁴¹ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/themas/14712>

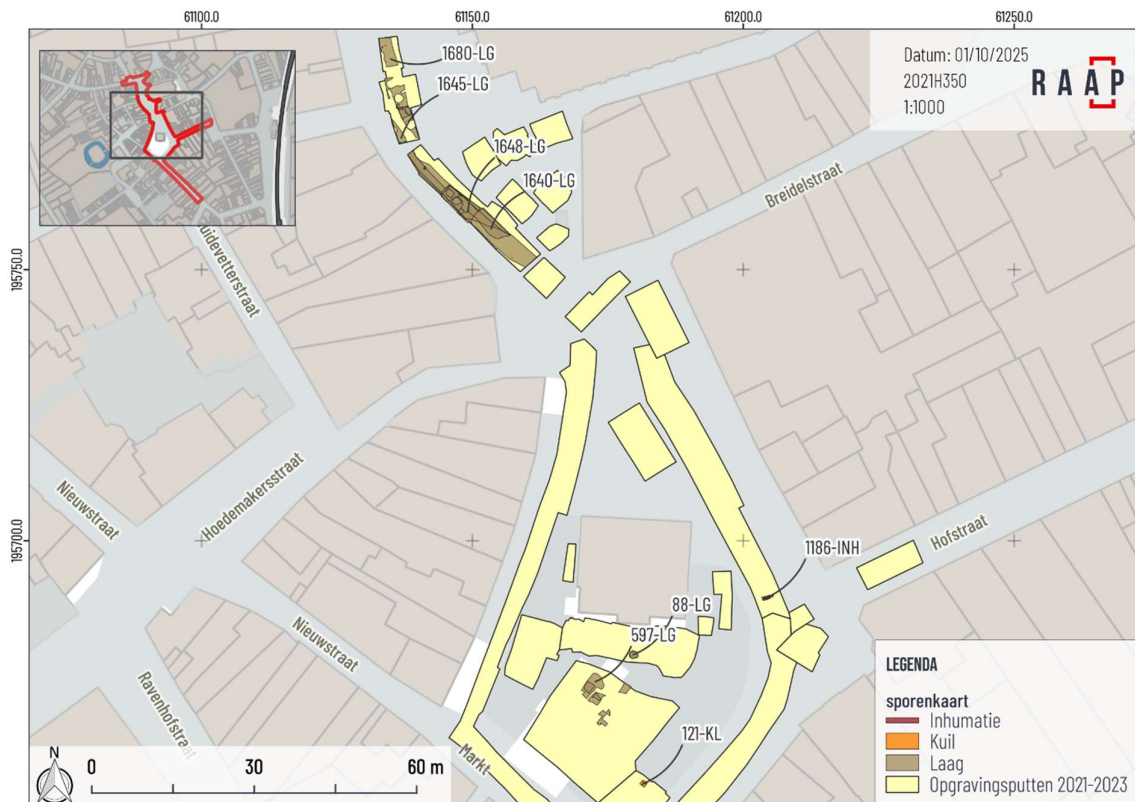
⁴² Binnen dit rapport werd de datering niet verfijnd op basis van onder meer het programma OxCal (Radiocarbon Calibration) waarbij een combinatie wordt gemaakt van de resultaten van de ¹⁴C-dateringen, de gekende stratigrafie en de datering van de verschillende lagen op basis van vondsten. Dit kan in de toekomst zeker een meerwaarde opleveren om een beter zicht te krijgen op datering van de verschillende sporen.

Tabel 3. Resultaten van de gekalibreerde radiokoolstofdateringen uit de 12de en 13de eeuw. Alle dateringen zijn na Christus (=AD). (Boudin, 2024).

Mnr	Spoornr.	Aard	Labo-nr	Datering sigma 1 (AD)	betrouwbaarheid	Datering sigma 2 (AD)	betrouwbaarheid
3	S121	Brandlaag	RICH-36165	1040-1110 1120-1170	39,3% 28,6%	1030-1180 1190-1210	91,0% 4,4%
13	S88	Brandlaag	RICH-36166	1280-1305 1370-1380	53,1% 15,1%	1270-1310 1360-1390	64,7% 30,7%
19	S193	Paalkern	RICH-36167	1155-1215	68,2%	1040-1090 1150-1230	16,3% 79,1%
100	S597	vloerniveaus	RICH-36170	1265-1285	68,2%	1225-1245 1255-1300	4,4% 82,1%
276	S1680	Kuil met VL	RICH-36182	1160-1215	68,2%	1040-1090 1150-1230	13,3% 82,1%
340	S1186	skelet	RICH-37047	1180-1190 1210-1260	5,5% 62,7%	1170-1265	95,4%

Tabel 4. Een reeks van 3 gekalibreerde radiokoolstofdateringen afkomstig uit eenzelfde profiel ter hoogte van de middeleeuwse weg. Stratigrafisch van jong naar oud. Alle dateringen zijn na Christus (=AD). (Boudin, 2024).

Mnr	Spoornr.	Aard	Labo-nr	Datering sigma 1 (AD)	betrouwbaarheid	Datering sigma 2 (AD)	betrouwbaarheid
257	S1640	weg	RICH-36178	1030-1050 1080-1150	11,2% 57,0%	1020-1160	95,4%
258	S1645	weg	RICH-36179	1030-1050 1080-1150	11,2% 57,0%	1020-1160	95,4%
259	S1648	weg	RICH-36180	1030-1050 1080-1150	11,2% 57,0%	1020-1160	95,4%

Figuur 22. Locatie van de bemonsterde sporen die in de 12de – 13de eeuw dateren.

Op basis van de archeologische data werden volgende algemene zaken vastgesteld:

- Het verloop van de noord-zuid verkeersas, zoals ze is vastgelegd in de 11de eeuw was ook in de 12de en 13de eeuw nog steeds gangbaar. Het straatniveau werd gedurende twee eeuwen verschillende malen hersteld en opgehoogd/genivelleerd. De flankerende grachten werden eveneens herhaaldelijk uitgegraven.
- Door deze geleidelijke ophoging veranderde het reliëf in de binnenstad. Hoewel het oorspronkelijke niveau (uit de vroege middeleeuwen) niet overal is gekend, kunnen we stellen dat voornamelijk de zone rond de kerk, de ruimte tussen kerk en vrijetijdshuis en ten noorden van de markt een ophoging kende tot meer dan 2m.
- Op verschillende plaatsen waren er aanwijzingen voor gebouwen in vakwerk die vlakbij de straat lagen. Er was zodus geen sprake van een 'voorhof'. De bouwwijze evolueerde van verticale palen in paalkuilen, naar houtbouw op horizontale liggers. Dit gegeven is gekend uit heel wat andere plaatsen in Vlaanderen⁴³, maar is ook in Torhout aan te tonen.
- In de 13de eeuw wordt er ten zuiden van de kerk een grote hal opgetrokken. De ruimte tussen de kerk en deze hal werd wellicht als marktplaats gebruikt. Aangezien deze zone niet werd onderzocht, kan dit niet worden aangetoond, noch weerlegd.
- Ten zuiden van het vrijetijdshuis, op de plaats die vandaag de dag volledig als markt wordt gebruikt, stonden langsheen de straat niet enkel gebouwen in vakwerk. Centraal op de huidige markt stond een gebouw op een fundering van veldsteen en een plint in gele baksteen. Er zijn eveneens resten van een kruisvormig gebouwtje aangetroffen met een basis in brokken gele baksteen, mogelijk een kleine opslagplaats.

⁴³ De Clercq, 2017, 62.

- Ten zuiden van de 13de-eeuwse handelshal was een begraafplaats aanwezig. Het moet rond 1300 erg kortstondig in gebruik zijn geweest. Het merendeel van de overledenen werd nog steeds begraven aan de kerk, binnen het in oorsprong 11de-eeuwse kerkhofareaal.
- Heel wat sporen wijzen op brand in de 13de eeuw. Het is niet bekend of het om een eenmalige grote stadsbrand ging, of om verschillende gebeurtenissen.

2.6.3 Stijging van loopniveau

Sinds de 11de eeuw is ter hoogte van de verkeersas nabij de kerk het loopniveau met ca. 2,3m gestegen. Daar waar dit ter hoogte van de straat voornamelijk gebeurde door een opeenstapeling van afval met nu en dan een nivelleringslaag, wijzen de vloerniveaus net naast de hoofdas dat ook het niveau naast de wegen werden opgehoogd. Het onderzoek naar het oorspronkelijke reliëf over de volledige stad leverde geen betrouwbaar resultaat op wegens enkele beperkingen (zie Deel IV van dit eindverslag). Toch kon worden vastgesteld dat in oorsprong het maaiveld ter hoogte van de kerk lager was gelegen dan dat op de markt, in tegenstelling tot de vrij gelijkmatige maaiveldhoogte vandaag (gem. ca. 21,5m TAW). Binnen het plangebied is het verhaal in de Zuidstraat enigszins anders aangezien daar het archeologisch pakket veel minder dik was en deze straat vandaag de dag nog steeds afhelt richting het zuiden.

Figuur 23. Middeleeuwse straatniveaus ter hoogte van de kerk. Deze ontwikkelden zich vanaf de 11de tot het einde van de 13de eeuw/vroege 14de eeuw.

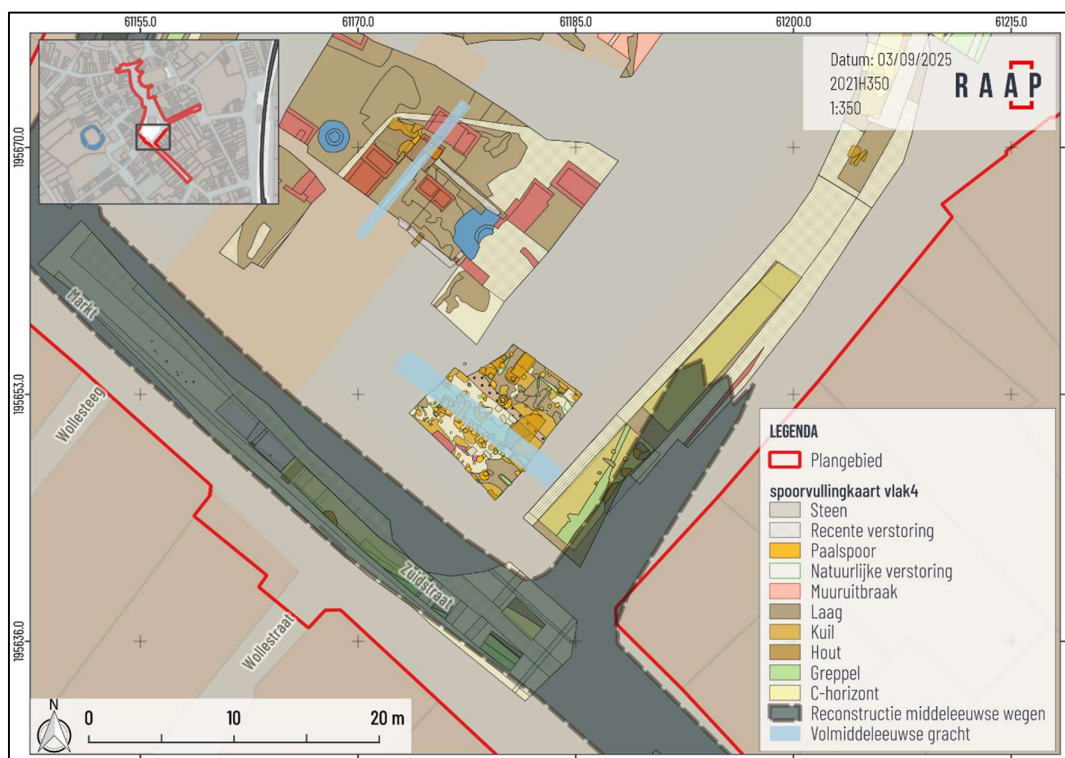
2.6.4 Terreinindeling

Op enkele locaties op de markt zijn er aanwijzingen van greppels/grachten die niet te linken zijn met de structuur van de middeleeuwse weg (meer bepaald de flankerende grachten). Het gaat om een gracht en greppel in werkput 3 en een gracht in werkput 8. Gezien hun stratigrafische ligging ten opzichte van de andere sporen kunnen ze in de middeleeuwen worden gedateerd.

Centraal op de markt ging het om een gracht die in een middeleeuws organisch pakket was uitgegraven en waarbij op de grachtvulling één van de zijdes van het 13de-eeuws rechthoekig gebouwtje in veldsteen lag (zie onder: deel 2.6.6). Gezien deze stratigrafie wordt een datering in de 12de (vroeg 13de?) eeuw naar voor geschoven. De gracht wijst op een fysieke indeling van het terrein. De opvulling gebeurde in verschillende fases. Een absolute datering toekennen aan deze gracht is niet mogelijk.

In het zuiden van de markt tekende zich een tweede bredere gracht af, onder de vullingen van een reeks 12de-eeuwse paalsporen. Deze gracht vertoonde eenzelfde oriëntatie als de gebouwplattegrond, gevormd door de paalsporen én lag haaks op de hierboven vermelde gracht centraal op de markt. Ook hier is geen absolute datering mogelijk, maar lijkt deze in de volle middeleeuwen geplaatst te kunnen worden op basis van bovenvermeld verloop en stratigrafie.

Naast de haakse oriëntatie van de grachten onderling kan ook worden opgemerkt dat ze loodrecht op het wegensysteem zijn gelegen. De grachten wijzen op een opdeling van het terrein in de volle middeleeuwen. Gezien de oversnijdingen met de 12de- en 13de-eeuwse sporen moet dit grachtensysteem eerder in de 11de/12de eeuw worden geplaatst. Daarnaast dient nog te worden vermeld dat de NW-ZO-oriëntatie licht afweek van deze van de Romeinse grachten waarvan de oriëntatie NNO-ZZW was.

Figuur 24. Weergave van twee aangetroffen volmiddeleeuwse grachten, projectie op het sporenplan vlak 2 en vlak 4 met reconstructie van het verloop (lichtblauw).

2.6.5 De hoofdas doorheen het centrum

Niettemin dat lang vóór de volle middeleeuwen een route doorheen of langsheen Torhout en het toenmalige klooster zal hebben gelopen, kon deze uit de 11de/12de eeuw effectief archeologisch worden vastgesteld. Dit impliceert echter niet dat het traject identiek was als dat in de vroege middeleeuwen.

Het traject liep vanaf de Zuidstraat richting de markt om er via de noordwestelijke zijde af te draaien richting de kerk. Voorbij de kerk splitste de weg - zoals vandaag ook het geval is - enerzijds richting Oostende en anderzijds naar Brugge. Van andere, kortere en minder

goed bewaarde stukken wegdek die archeologisch werden vastgesteld, namelijk in het zuiden van de markt en nabij de Breidelstraat, blijft onduidelijk of ze even ver teruggaan in de tijd als de hoofdas.

De verharde weg, opgetrokken uit brokken veldsteen, was ca. 4 breed en geflankeerd door greppels in functie van afvoer van water. Inclusief greppels was de structuur ca. 6m breed. Op het verharde wegdek ontwikkelde zich keer op keer een dikke organische laag door intensief gebruik. Daarnaast moet dit ook geleid hebben tot verzakkingen en het wegspoelen van stenen. Na enig verloop van tijd werd op de organische laag of op het bestaande wegdek een nieuw wegdek in veldsteen aangelegd. Rond de markt zien we daarnaast het gebruik van zuivere zandleem om het oude straatniveau af te dekken en te nivelleren, waarop de nieuwe verharding kwam te liggen. De gebruikte veldstenen werden ontgonnen in de onmiddellijke omgeving (cf. de toponiemen Steneveld en de afgeleide Steenveldstraat⁴⁴). Dergelijke 'herstelwerken' werden op sommige locaties tot zevenmaal toe herhaald, wat zorgde voor een omvangrijke stijging van het loopniveau.

Het terugvinden van een volledig het middeleeuws wegtracé in een Vlaamse stad moet op zich niet als uitzonderlijk worden beschouwd. In andere Vlaamse steden worden regelmatig resten van volmiddeleeuwse wegen aangetroffen. Zo zijn er onder meer voorbeelden gekend uit Gent⁴⁵ en Aalst⁴⁶. Qua opbouw kunnen er gelijkenissen worden opgemerkt, maar nergens is er sprake van een dergelijk dik pakket. De goede bewaring ervan over een zeer lang traject maakt de wegen in Torhout bijzonder. Bijkomend zijn er, mede het systematisch inzetten van metaaldetectie, talrijke vondsten die kunnen gelinkt worden met het gebruik van deze straten. Veel voorwerpen of groepen van voorwerpen zijn uniek, zoals de hoefijzers, waarvan binnen het ensemble een duidelijk typonomie aanwezig is. Daarnaast gaat het om een unieke collectie aan versiering voor paardentuig, gespen, munten, pijlpunten, resten van ruitersporen, De lijst aan mooie en bijzonder metaalvondsten lijkt eindeloos en is wetenschappelijk gezien bijzonder waardevol.

Figuur 25. Een voorbeeld van een verhard bospad met geïrodeerde stenen. Dergelijke situatie zal zich meermaals hebben voorgedaan in Torhout waarbij de straat plaatselijk diende te worden hersteld. (Bospad in de Ardennen, België).

Het pakket van straatniveaus werd op basis van twee methodes gedateerd. Enerzijds werden de vondsten gehanteerd, meer specifiek het aardewerk en metaalvondsten. Het aardewerk leverde dateringen tussen de 12de en 13de eeuw op. Maar ook vondsten uit de 11de en begin 14de eeuw kwamen voor. Daarnaast werd ook het metaal gebruikt om het pakket te dateren. Het metaal werd algemeen tussen de 11de en 13de eeuw gedateerd. Voor deze vondsten is er geen stratigrafisch onderscheid gemaakt tussen de vondsten die hoger of lager in het pakket gelegen waren. Een tweede dateringsmethode is de ¹⁴C-datering. Wanneer de dateringen tegenover de dateringen van de vondsten wordt geplaatst, blijkt deze afkomstig van de ¹⁴C-datering algemeen een iets oudere datering op te leveren, namelijk

⁴⁴ Inventaris Onroerend Erfgoed 2025: *Steeveldstraat* [online], <https://id.erfgoed.net/themas/11082> (geraadpleegd op 18 augustus 2025).

⁴⁵ Vermeiren & Bru, 2015

⁴⁶ De Groote, K. et al., 2001

voornamelijk 11de en 12de eeuw. Uit een combinatie van deze data kan een algemene datering in de 12de en 13de eeuw naar voor geschoven worden, maar wellicht dateren de oudste pakketten uit de 11de eeuw (waarbij vermenging van materiaal onderin zeker een plausibele verklaring is), en kunnen de jongste pakket ook nog uit het begin van de 14de eeuw dateren.

Figuur 26. Een stuk van een ruiterspoor, aangetroffen in het wegpakket (V1838).

Het 'wegpakket' is dus gevormd gedurende 200 jaar. Zoals boven vermeld, wordt Torhout vanaf de 11de eeuw een belangrijke handelsplaats. Deze herhaaldelijke herstellingen wijzen op het economisch belang van de stad en het aanzien dat het wilde vertonen op interregionaal niveau. Hierboven werd de graaf als opdrachtgever naar voor geschoven, maar het is evengoed mogelijk dat een groeiend stadsbestuur de teugels in handen kreeg, en de herstellingswerken in hun opdracht werden uitgevoerd. Dit kan zeker het geval zijn na het verwerven van stadsrechten in 1183-1184. Het herhaaldelijk herstel van de wegen tot in de late 13de eeuw wijst erop dat op het economisch belang van deze stad tot en in deze periode bleef voortduren.

2.6.6 Gebouwen op de markt

2.6.6.1 Houtbouw

Uiteraard bestond Torhout niet uit een hoofdstraat en een kerk. Er zijn heel wat aanwijzingen van gebouwen aangetroffen waarbij wordt aangenomen dat het woonhuizen betrof. Dergelijke huizen waren vaak 'multifunctioneel' met ruimtes voor de uitvoering van een ambacht, als verkoopruimte, opslagplaats, De archeologische aanwijzingen voor huizen zijn zeer fragmentair. Het gaat om paalkuilen en vloerniveaus die kunnen worden gelinkt met structuren in vakwerk en wijzen op 'binnenruimtes'⁴⁷. De vloerniveaus tekenden zich af als een opeenvolging van horizontale laagjes die het gevolg zijn van het steeds vernieuwen en ophogen van de loopniveaus met aangestampte aarde. Dergelijke vloerniveaus werden waargenomen in het noorden van de huidige markt. Ze bevonden zich vlakbij de straat en lieten geen open ruimte tussen de verkeersas en de voorgevel waardoor er geen sprake is van een voorerf. Wél lag een gracht tussen de straat en de gevel. Het blijft dus de vraag of dit betekent dat elk huis een soort van loopbrug had naar de ingang en/of de toegang tot de huizen via een centraal plein verliep (dus de huidige markt), of beide?

⁴⁷ Of althans overdekte ruimtes. Enkel hierbinnen kunnen stabiele vloerniveaus worden aangelegd.

Figuur 27. Staalname van een opeenvolging van vloerniveaus, aangetroffen op de markt.

Figuur 28. Centraal een restant van een houten paal (centraal op de foto) in een paalkuil, mogelijk afkomstig van een gebouw in vakwerk. Daarboven bevonden zich een reeks jongere vloerniveaus.

De lemen vloeren kunnen in relatie worden gebracht met huizen in vakwerk steunend op horizontale liggers. Een bouwwijze die vanaf de 13de eeuw gebruikelijk werd in onze contreien.⁴⁸ In de huizen was de haard centraal in de ruimte geplaatst, aangezien een positietegen de wand ongetwijfeld brandgevaar zou hebben veroorzaakt. Resten van een dergelijke haard en enkele tegelfragmenten zijn eveneens aangetroffen in de vermelde zone op de markt. De voorlopers van deze ‘woningen op liggers’ waren huizen in vakwerk met staanders in diepe kuilen. Van dergelijke kuilen werden eveneens in de westelijke zone van de markt (werkput 4) enkele exemplaren aangetroffen, gelegen onder het pakket met de vloerniveaus. In één van de kuilen was een houten balk bewaard die na het jaar 1104 werd gedateerd op basis van dendrochronologisch onderzoek. Ook aan de andere zijde van de markt, in het zuiden (werkput 3) zijn een groot aantal palensporen afkomstig van verticale staanders aangetroffen. Het hout zelf was echter, met uitzondering van één paal, niet bewaard. Hoewel er geen volledige plattegrond van een gebouw werd opgegraven, kan toch de oriëntatie worden bepaald en deze bleek zich haaks op de wegen te bevinden. Het geheel van wegen en huizen was dus enigszins geordend.

2.6.6.2 Funderingen in baksteen en natuursteen

Naast deze woonhuizen zijn de resten van twee andere opmerkelijke gebouwen opgegraven. Een eerste gebouw was vrij omvangrijk (6x7m). Hiervan werd de fundering in veldsteen aangetroffen. Op een laag van ca. 10cm veldsteen waren nog enkele bakstenen bewaard: één rij van gele bakstenen met de strekken tegen elkaar. De bakstenen vormden wellicht slechts de basis of plint van een gebouw in vakwerk, gezien de geringe breedte van deze ‘muur’ en dus beperkte draagkracht. Een tweede gebouwtje met kruisvormig plattegrond in brokken gele baksteen werd ten noorden hiervan opgegraven. Binnenin was nog een vloertje in gelijkaardige baksteen aanwezig. Op deze vloer lagen de resten van een afgebrande houten constructie. Het lijkt aannemelijk dat het de bovenbouw betreft. Zowel het formaat als de stratigrafische informatie laat toe de structuren in de 13de eeuw te dateren. Een ¹⁴C-datering van verbrande resten uit het kruisvormige gebouwtje gaf een datering tussen 1270 en 1390 (95% waarschijnlijkheid).⁴⁹

De functies van beide gebouwen kan niet achterhaald worden. Voor de kleine structuur kan het evenwel gaan om een opslagruimte of klein keldertje (gezien de bewaring van een lagergelegen vloer). Voor het grote gebouw werd lange tijd gedacht aan een handelshal of althans voornaam gebouw met een profane functie, maar de 13de-eeuwse handelshal bleek enigszins omvangrijker en op een andere locatie te liggen (zie paragraaf 2.6.7).

⁴⁸ De Clercq, 2017, 62.

⁴⁹ RICH-36166: 683±22BP

Figuur 29. Resten van een 13de-eeuws gebouw ter hoogte van de Markt met een fundering in veldsteen.

Figuur 30. Resten van een keldertje, opgetrokken met brokken gele baksteen. Bovenop de vloer lagen resten van wat ooit de houten bovenbouw moet zijn geweest.

2.6.7 De 13de-eeuwse handelshal

Tot vóór de opgraving was het gissen naar de plek waar grote profane gebouwen stonden. Uit archiefbronnen was geweten dat in Torhout ooit een stadshuis, hal en belfort stonden. In de literatuur werd gespeculeerd naar de exacte locatie en werd op basis van het stratenplan het huizenblok Markt-Hofstraat-Beiaardstraat-Zuidstraat naar voor geschoven als voormalig marktplein en plaats waar deze gebouwen hebben kunnen staan. Er wordt ook verwezen naar een 'stedenhuys' dat in de 12de eeuw werd opgericht en zich ter hoogte van het huidige vrijtijdhuis (d.i. het 18de-eeuwse stadhuis) zou hebben gelegen.⁵⁰

Er zijn ook geen cartografische of iconografische bronnen die hierover uitsluitsel geven. Op de voorstelling van Sanderus uit de 17de eeuw waarbij een zicht op de 'skyline' van Torhout wordt weergegeven, bevindt er zich tussen het stadshuis en de kerk een gebouw dat niet wordt benoemd. Ter hoogte van deze locatie zijn funderingen in gele baksteen vrijgelegd.

Figuur 31. De skyline van Torhout in de 17de eeuw, met tussen b en d het niet vermelde gebouw. (Bron: Uitsnedes uit: nl.wikipedia.org).

Op basis van de baksteenformaten (lengte ca. 28-29cm), de kleur (geel met vaak een rode tint) en textuur (vrij poreus), kon met behulp van de expert V. Debonne⁵¹ de fundering in de 13de eeuw worden gedateerd. Gebouwen in baksteen verschenen in Vlaanderen rond 1225 (in de abdij Ten Duinen, Boudelo, Veurne en Brugge). En op het einde van de 13de eeuw waren gebouwen in baksteen wijdverspreid in het gebied tussen de Noordzee en de Schelde, zowel in steden als in dorpen.⁵² Het hoeft niet te verwonderen dat ook in het economisch belangrijke Torhout een profaan gebouw in baksteen werd opgetrokken. Het volume en de centrale plaats op de markt laat toe het als een hal te definiëren. Van echte stadshuizen was toen nog geen sprake.⁵³ Met deze hal kan Torhout aansluiten in het rijtje van handelscentra waar in de late middeleeuwen een hal werd opgetrokken. In het nabijgelegen Brugge dateert de hal uit het einde van de 13de/begin 14de eeuw⁵⁴, deze van Ieper uit de 13de eeuw⁵⁵ en Poperinge in het begin van de 14de eeuw.⁵⁶

⁵⁰ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/themas/14712>

⁵¹ Agentschap Onroerend Erfgoed

⁵² Debonne, 2015

⁵³ Informatie verkregen via V. Debonne.

⁵⁴ Inventaris Onroerend Erfgoed 2025: Belfort-Hal [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/29457> (geraadpleegd op 26 september 2025).

⁵⁵ Inventaris Onroerend Erfgoed 2025: Belfort-Lakenhal [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/30236> (geraadpleegd op 26 september 2025).

⁵⁶ Inventaris Onroerend Erfgoed 2025: Belfort-Hal [online], <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/29457> (geraadpleegd op 26 september 2025).

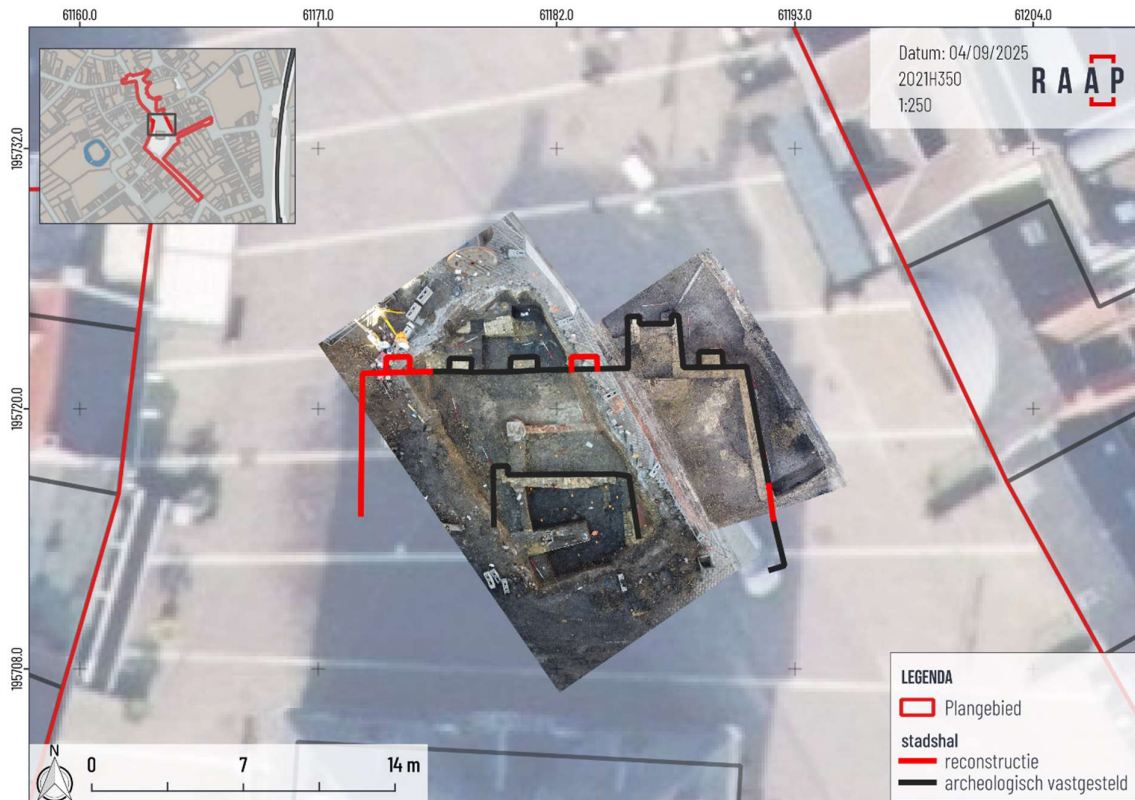
De fundering werd slechts gedeeltelijk opgegraven. Toch kan op basis hiervan een idee worden verkregen van het gebouw. Wellicht betrof het een U-vormig gebouw (of een gebouw met binnenkoer). Aan de voorgevel, gelegen in het noorden, liep een trappenpartij naar een (half)ondergronds niveau. Langsheen diezelfde gevel waren ondergronds massieve sokkels opgetrokken. Dit gebeurde in twee fases. Een eerste fase is mogelijk gelijktijdig met de bouw van de fundering en kelder. Ze bevonden zich tegen de gevel en waren in ordelijk metselwerk opgetrokken. Een tweede bevond zich op ca. 1,5 m van de gevel. Het metselwerk was er slordig waardoor ze in een andere (latere) fase worden ondergebracht. De betekenis van deze sokkels blijft onzeker. Ze kunnen hebben gediend als steunbeer, maar er wordt ook gedacht aan de aanzet voor een galerij aan de voorgevel. Over de bovenbouw van de hal kan weinig worden gezegd. Van de hal van leper is een kopie van een tekening van de hal bewaard. De tekening geeft enigszins een idee van hoe de hal in Torhout er kan hebben uitgezien.

Figuur 32. Zicht op de resten van de 13de-eeuwse hal tijdens de registratie.

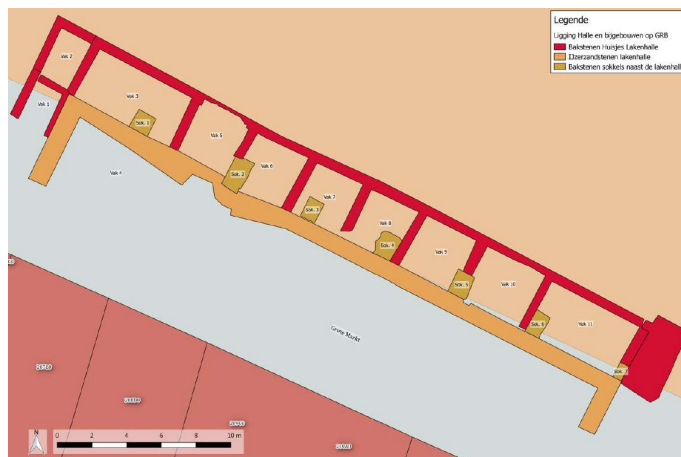

Figuur 33. Oudste afbeelding van het belfort en lakenhal van Ieper. Miniatuur uit 1363, overgeleverd dankzij een litho uit 1861. (bron: www.ypermuseum.be/lakenhallen-en-het-belfort). Een impressie van hoe de handelshal van Torhout er mogelijk heeft uitgezien.

Figuur 34. Reconstructie van de plattegrond van de 13de-eeuwse hal op basis van de archeologische data, geprojecteerd op een recente luchtfoto met de perceelsindeling van het GRB weergegeven. In het rood het deel dat niet werd onderzocht.

Tijdens archeologisch onderzoek in Poperinge werd eveneens resten van de hal aangetroffen. Ze vertoonden een gelijkaardige opbouw. De muren waren opgebouwd in ijzerstandsteen en tegen de buitengevel waren sokkels in baksteen opgetrokken.⁵⁷ Het gebouw werd op basis van de resultaten gedateerd in de vroege 14de eeuw.

Figuur 35. Grondplan van de fundering in ijzerstandsteen van de lakenhal te Poperinge (vroege 14de eeuw) met sokkels in baksteen (geel) en jongere aanbouw van woningen (rood) (Trommelmans et al., 2014, fig. 32)

⁵⁷ Trommelmans et al., 2014.

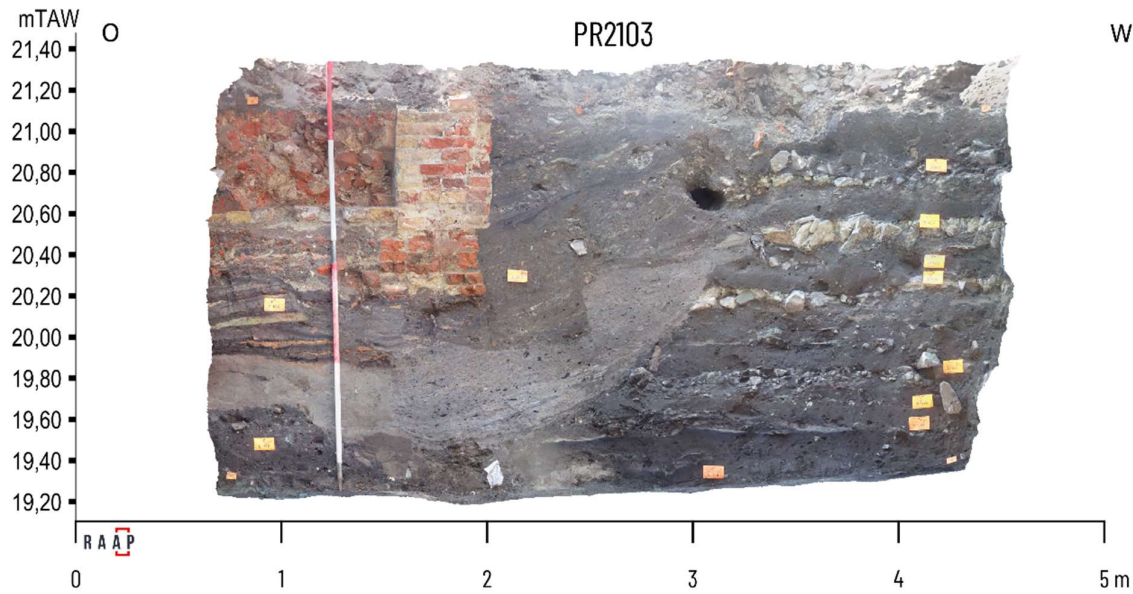
2.6.8 Oude rooilijnen

Op basis van een reeks nieuwe archeologische gegevens kan op enkele plaatsen de middeleeuwse rooilijn worden gereconstrueerd. Ter hoogte van de noordwestelijke zijde van de markt konden straat, flankerende greppel en vloerniveaus worden waargenomen. De straat werd op onderstaand plan gereconstrueerd op basis archeologische data uit de volledige onderzoekzone waarbij uitgegaan werd van een breedte van ca. 6m (inclusief de flankerende grachten). In de onderzoekzone op de markt was de flankerende gracht vrij breed en diep uitgegraven, waardoor blijkt dat de situatie van plaats tot plaats enigszins verschilde. De aangetroffen lemen vloerniveaus en enkele dieperliggende (12de-eeuwse) paalkuilen geven de locatie van de huizen weer. De grens tussen de gracht en de resten van de huizen kan gezien worden als de middeleeuwse rooilijn. Deze grens bevond zich ter hoogte van de voorgevels van 19de-eeuwse bewoning die gekend is uit zowel archeologisch (funderingen) als cartografisch (kadasterplannen) gegevens.

Figuur 36. Weergave van het gereconstrueerd verloop van de weg, met aanduiding van de gracht (blauwe stippellijn) en de rooilijn (rode stippellijn) uit de 12de/13de eeuw op basis van de aanwezigheid van lemen vloeren (uitgelicht) en enkele paalsporen. Projectie op de atlas der buurtwegen, de gereconstrueerde rooilijn komt quasi overeen met deze uit de 19de eeuw.

In de Zwanenstraat, ter hoogte van de kerk, werd de middeleeuwse straat gereconstrueerd op basis van de resten die in de bodem zijn aangetroffen (figuur 38). Daarbij kon de kromming van het traject worden bepaald. Langsheen de weg stonden aan de kerkzijde sinds de 12de/13de eeuw huisjes. Dit kon worden afgeleid uit de vloerniveaus die er zijn geregistreerd. Een situatie die zich doortrok tot in de 20ste eeuw. Van deze jongste bewoning werden de funderingen opgegraven en is de omtrek ook gekend van op de kadastrale plannen. Vanaf de middeleeuwen tot de eerste helft van de 20ste eeuw wong de straat zich hier tussen voorgevels van de twee huizenrijen door, gelegen op maximaal 6,5m van elkaar. Het is daarbij niet zeker of op deze locatie steeds een flankerende gracht aanwezig was. In één van de profielen was zichtbaar hoe de vloerniveaus op dezelfde hoogte als de straatniveaus lagen. Jammer genoeg van elkaar gescheiden door een latere uitgraving waardoor de rechtstreekse onderlinge relatie tussen huis en straat niet meer kon worden waargenomen. Tussen weg en rooilijn was nauwelijks ruimte voor een greppel.

Figuur 37. Fotogrammetrisch beeld van profiel 2103 met rechts de lagen van de middeleeuwse weg, centraal enkele grote uitgravingen en links een restant van een 19de-eeuwse kelder met daaronder resten van lemen vloerniveaus. De connectie tussen de vloerniveaus en de straat is niet gekend, maar gezien de beperkte ruimte bevond er zich wellicht geen (brede) greppel tussen de huizen en de straat.

2.6.9 De sloop van de kerkhofmuur

De 11de-eeuwse kerkhofmuur werd relatief kort na de bouw opnieuw (deels?) afgebroken. Tussen de straat en de kerkhofmuur was in de volle middeleeuwen nauwelijks 3m ruimte en (woon)uitbreiding naar de weg toe was niet mogelijk. Met de afbraak van de muur werd enigszins meer diepte gecreëerd en de mogelijkheid om de achtergevel van de toenmalige huizen op deze plek naar achter te plaatsen. Wanneer de sloop van de muur gebeurde, kon niet exact worden bepaald. Op basis van stratigrafie lijkt dit te dateren in de (late) middeleeuwen.

Het verruimen van de bouwgrond kon ook afgeleid worden uit de positie van de begravingen. Bij een plaatselijke uitgraving aan de binnenzijde van de Romaanse kerkhofmuur werd op vrij grote diepte nog menselijk bot aangetroffen tegen de muur. Op een hoger, postmiddeleeuws niveau werd één skelet aangetroffen op een afstand van slechts 4,5m vanaf de middeleeuwse straat, terwijl de overige skeletten zich op een grotere afstand bevonden. De zone tussen deze skeletten en de gereconstrueerde middeleeuwse weg was vanaf de postmiddeleeuwen, maar mogelijk al in de 12de/13de eeuw, volledig bebouwd. Op basis van de uiterste ligging van de skeletten kan dus ook de grens van het kerkhof worden gereconstrueerd.

Over de vraag hoe lang de kerkhofmuur in gebruik bleef kan toekomstig onderzoek op deze locatie meer informatie bieden. Indien bovenstaande stelling klopt, nl. dat deze reeds in de loop van de late middeleeuwen werd geslecht, zouden alle begravingen die tot tegen de kerkhofmuur lagen uit de middeleeuwen (10de tot 13de eeuw) moeten dateren. In een latere periode kromp het kerkhofareaal in waardoor jongere begravingen minder ver van de kerk werden begraven.

Figuur 38. Bij de fase waarbij de straat werd verharde (late 11de/ begin 12de eeuw), was er nauwelijks ruimte tussen de straat en de Romeaanse kerkhofmuur (rode pijl, ca. 3m). De kerkhofmuur werd wellicht reeds in de (late?) middeleeuwen afgebroken zodat huizen langsheen de weg dieper konden worden opgetrokken (paarse pijl, ca. 4m). Op basis van de postmiddeleeuwse skeletten kan een inschatting worden gemaakt van de achtergevel(s) van de huizen vanaf en na de late middeleeuwen.

2.6.10 Herinrichting van het zuidelijke stadsdeel

Op basis van de archeologische resultaten kon geconcludeerd worden dat het zuidelijk deel van de huidige markt ruimtelijk heringericht werd. Een reeks paalsporen werd deels oversneden door een brede gracht. Een deel van de woonzone werd dus opgegeven. De grachtvulling kende een scherpe grens met de bovenliggende pakketten die op basis van de vondsten, en met name de hoefijzers, werden geïnterpreteerd als weg. Er is dus sprake van het verschuiven van het bewoningsareaal in functie van de verbreding van de weg die zich aan de oostelijke zijde van de markt bevond.

De scherpe horizontale grens die in deze hoek van de markt is waargenomen tussen de oudere, wellicht 11de-12de-eeuwse sporen en de zwarte pakketten - met materiaal uit de 12de-13de eeuw - die hierop waren gelegen kan nog niet worden verklaard. Het zou om erosie kunnen gaan, al is de grens zeer scherp en lijkt intentionele afgraving een betere verklaring. In deze zone werden resten van natuurlijke bodemvorming aangetroffen in de vorm van een B-horizont en dit een diepte van slechts ca. 70cm onder het huidige maaiveld. Dit punt was wellicht het hoogst gelegen binnen Torhout in de hele periode vóór de volle middeleeuwen. Aangezien grote delen van de stad, voornamelijk nabij de kerk en tussen kerk en vrijetijdshuis, in de loop van de volle middeleeuwen hoger kwamen te liggen door intensief gebruik, is het mogelijk dat op een bepaald moment nood was aan het nivelleren van deze zone. Mogelijk sloten ze aan bij andere grote 'wegenwerken' die op regelmatige tijdstippen werden uitgevoerd.

Figuur 39. Een scherpe grens tussen de grachtvulling en horizontale middeleeuwse lagen die kunnen worden gelinkt worden aan het gebruik als straat, wijst vermoedelijk op nivelleringswerken.

2.6.11 Internationale en regionale en handel

De soms plaatselijk 2m dikke ophoging die tot stand kwam gedurende de 11de tot en met 13de eeuw zijn het bewijs van intensieve activiteit in het centrum van de stad. Het belang als handelsstad binnen de regio en graafschap Vlaanderen kan o.m. verondersteld worden uit het feit dat het reglement van de jaarmarkt werd overgenomen door Brugge in 1200.⁵⁸

De zaken die verhandeld werden in Noordwest-Europa zijn gekend uit verschillende archieven. In de archieven van de stad Provins, eveneens een belangrijke handelsstad in de volle middeleeuwen, worden tussen de 12de en 13de eeuw verschillende meldingen gemaakt van Vlaamse handelaars die aanwezig zijn op deze jaarmarkten. De Vlamingen kopen o.a. kruiden, aluin, meekrap en *cordovan*⁵⁹ van de Italianen en omgekeerd kopen de andere handelaars het Vlaamse laken, dat over volledige Europa gegeerd was.⁶⁰ In een oorkonde uit 1137, bewaard in de *Bibliothèque municipale* in Provins, wordt verwezen naar de aanwezigheid van Vlamingen tijdens de markt van St-Martin in Provins. Er wordt gesteld door graaf Theobald IV van Blois “*dat de handelaars uit Arras en Vlaanderen met hun handelswaar niet mochten verblijven in de buurt van de oude markt maar in de straat waar Gosbert de zoon van Angis en Burdin woonden*”. Dergelijke bronnen scheppen licht op zaken die archeologisch moeilijk te traceren zijn. In Torhout getuigen enkele niet-organische vondsten van de internationale handel. Het gaat onder meer om een wetsteen gemaakt uit een gesteente uit Noorwegen en een stevig fragment van een mortier (vijzel) gemaakt van ‘marmer van Purbeck’, een kalksteen uit Dorset, Engeland. Daarnaast werd tijdens het grootschalig archeologisch onderzoek erg veel grondstalen genomen uit de vele organische pakketten in en rond de voormalige verkeersas. Deze stalen herbergen wellicht nog heel wat potentieel voor verder onderzoek, zoals bv. botanisch onderzoek naar verhandelde ‘vreemde’ planten.

De vele munten die ter hoogte van de hoofdas zijn aangetroffen vormen een bijzondere informatiebron voor de internationale jaarmarkten. Vanaf de late 11de eeuw en het begin van de 12de eeuw worden in het Graafschap Vlaanderen uitsluitend zilveren munten geslagen, namelijk mailles ook gekend als kleine denieren. Het betreffen hier kleine zilveren munten (ca. 1 cm groot) met een uitgebreide

⁵⁸ Yante, 2016, 68.

⁵⁹ Leer gemaakt van de huid van paarden.

⁶⁰ Bourquelot, 1865, 191-196.

symbologie. De meeste mailles aangetroffen te Torhout uit deze periode komen uit de hedendaagse Franse steden Atrecht (Arras), Orchies, Rijsel en Sint-Omaars, met een concentratie aan mailles uit de Sint-Berdinusabdij in Sint-Omaars. Uit deze periode werden ook enkele Franse munten gevonden, onder andere een exemplaar uit respectievelijk Parijs en Vierzon (departement Cher) en 3 munten uit Provins (departement Seine-et-Marne). Voornamelijk deze laatste zijn belangrijk voor Torhout. Deze Franse stad was namelijk in de 12de en 13de eeuw de draaispil van de jaarmarkten in de Champagne, de belangrijkste jaarmarkten van Europa in deze periode. Ook de munt uit Vierzon toont het internationaal belang aan van Torhout in de 12de eeuw aan. Deze stad situeert zich op meer dan 500km van Torhout en ligt niet op de route naar de jaarmarkten in de Champagne. Dit getuigt dus van een afzonderlijke handelsroute. Vanaf de late 12de eeuw en in de loop van de 13de eeuw komen de munten uit plaatsen zoals Valenciennes (Henegouwen) maar ook uit de Vlaamse steden Gent, Ieper en Aalst. De hypothese van een Torhoutse muntslag⁶¹ kon op basis van de aangetroffen mailles (middeleeuwse munten) en hun verspreiding niet worden aangetoond en is daarom weinig waarschijnlijk.

Naast deze ‘internationale’ handel vond er uiteraard ook regionale handel plaats. De handel in één specifiek product dient hier zeker te worden vermeld. Het betreft een grondstof die dagdagelijks werd gebruikt en geheel losstaat van de jaarmarkten, namelijk turf. In verschillende grondstalen werden heel wat resten van heideplanten vastgesteld, evenals maritieme diatomeeën⁶². Deze resten zijn het bewijs van het gebruik van turf (veen) afkomstig uit het kustgebied en gebruikt als brandstof. De handel in turf in de middeleeuwen is een apart en veel breder verhaal waarbij het tekort aan hout als algemene brandstof (en bouw materiaal) vanaf het einde van de 12de eeuw een rol speelt.⁶³

Transport van goederen vanaf de kust is op zich geen nieuw gegeven, maar één van de vondsten die hierop wijzen is eerder uitzonderlijk in archeologische contexten. Het betreft een walvisbot, meer bepaald van een noordkaper. Uit historische bronnen blijkt dat de exploitatie van walvis voornamelijk gebeurde door sociale elite (clerus en adel).⁶⁴ Voor de clerus was walvisvlees een vervanging van vlees van zoogdieren, aangezien regels waren opgelegd dat het eten van vlees van zoogdieren verbod. Een walvis daarentegen werd gezien als een vis. In Vlaanderen was walvisvlees een waardevol product, zeker vanaf de 12de eeuw. Het bejagen en exploiteren van aangestrande walvissen vond echter reeds plaats vanaf de vroege middeleeuwen. Uit historisch onderzoek blijkt dat het zeker vanaf de 12de eeuw frequent werd gegeten door de elite. De Graaf van Vlaanderen had het ‘wrakrecht’: op goederen die aanspoelden op het strand had de graaf het voorrecht, en daartoe behoorden ook de kadavers van walvissen. In Vlaanderen zijn er slechts zes sites gekend waar skeletelementen van walvis zijn gevonden. Het gaat in totaal om 24 stukken. Ze werden voornamelijk op adellijke sites aangetroffen (Brugge, Gent), maar ook op rurale sites zoals bijvoorbeeld Walraversijde.

2.6.11.1 Locatie van de markten

Torhout kende in de 12de en 13de eeuw reeds een dicht bebouwde stadskern. De kerkzone was volledig omsloten, zoals ook nog op de 19de-eeuwse kadasterplannen is te zien. Centraal in de stad stond de grote hal en ten zuiden moet de beschikbare ruimte voornamelijk zijn gevuld met huizen en bijgebouwen. Op basis van de archeologische beschikbare gegevens lijkt de huidige Markt ten zuiden van het vrijetijdshuis nooit een groot plein te zijn geweest. Dit was reeds geweten op basis van oudere kaarten zoals de laat 18de-eeuwse Ferrariskaart en de 19de-eeuwse kadasterplannen, maar dit leek ook de situatie te zijn geweest in de volle middeleeuwen. De oorspronkelijke middeleeuwse markt moet eerder gezocht worden tussen de kerk en het vrijetijdshuis, waar ook de hal gelegen was. Echter kan ook de locatie van het vrijetijdshuis als marktplaats niet worden uitgesloten. Gezien de afwezigheid van archeologische data kan hierover echter geen verder uitspraak worden gedaan.

Bijkomend was er wellicht ook sprake van verschillende kleinere zones waarbinnen de verkoop van specifieke producten kon plaatsvinden.⁶⁵ Op basis van het stratenpatroon lijken de pleintjes ter hoogte van de splitsing Oostendestraat-Burg en Aartrijkestraat-Burg daar ideale plaatsen voor. Mogelijk hadden deze kruispunten van straten een eigen benaming naargelang wat er werd verkocht,

⁶¹ Gheerardijn, 2012, 43-82.

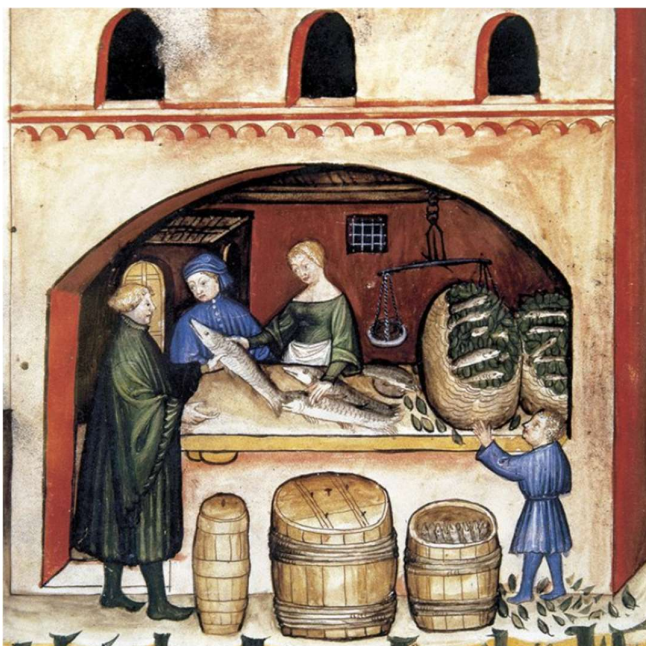
⁶² Eéncellige algen.

⁶³ Verhulst, 1995, 78.

⁶⁴ Van Den Hurk, 2020, 117-132

⁶⁵ Van de Wiele *et al.*, 1988

zoals dit het geval was voor andere middeleeuwse Vlaamse steden.⁶⁶ Verkoop van alledaagse producten gebeurde ook in de voorkamers van de huizen.

Figuur 40. Afbeelding van een 'vismarkt' in de 14de eeuw. Plaats van de verkoop gebeurde in een pand dat mogelijk ook als woning diende. (https://www.storicang.it/a/fare-spesa-nel-medioevo-tra-lussi-e-necessita_15513)

2.6.12 Een familie begraafplaats ten zuiden van de handelshal?

Ten zuiden van de hal, in een zone van 12m op 7,5m, waren minstens 26 graven aanwezig. De lichamen waren systematisch in een drietal rijen bijgezet en hadden een NO-ZW-oriëntatie, dewelke quasi identiek was als de oriëntatie van de Romaanse kerk en de skeletten op het kerkhof. Kinderen en volwassen lagen naast elkaar. Twee foetussen kenden hun laatste rustplaats in een kookpot (specifiek kogelpotten) en werden tussen de anderen bijgezet. Overlappend van grafkuilen en losse beenderen in het kerkhofpakket wezen erop dat niet alle personen in eenzelfde periode werden begraven, maar er sprake was van enige tijdsspanne waarin de kleine begraafplaats in gebruik was.

Vondsten in de grond waarin de graven werden aangetroffen wijzen op een algemene datering tussen 1250 en 1300. De mailles die als grafputten in de kogelpotten werden meegegeven zijn eveneens rond 1300 te dateren (met een uiterste slagdatum van 1305). Deze munten bleven echter lang in omloop, waardoor dit zeker niet als einddatum kan worden beschouwd. Een ¹⁴C-datering sloot geheel aan bij deze bevindingen en leverde een datering op tussen derde kwart van de 12de eeuw tot derde kwart 13de eeuw op. De datering gebeurde op botmateriaal van één van de diepst gelegen - maar daarom niet oudste - skelet. Al deze informatie wees er duidelijk op dat de begraafplaats in de 13de en mogelijk tot begin 14de eeuw in gebruik was. De vraag rijst wie hier dan begraven werd. Gezien de oriëntatie gaat het om Christelijke begravingen. In regel worden deze rond de kerk begraven, dus gaat het wellicht om een privé begraafplaats en dient eerder gedacht te worden aan een adellijke familie. Dit gebeurde in principe in de nabijheid van een kerk of kapel. Vermoedelijk bevond een dergelijk religieus gebouw zich in de onmiddellijke nabijheid aanwezig was. De graven lagen ter hoogte van restanten van een oudere constructie in witte kalksteen. De vraag of de resten in kalksteen en het kerkhof met elkaar waren gelinkt blijft alsnog beantwoord. Verdere onderzoeksvragen met betrekking tot een mogelijke familiale band tussen de individuen en wanneer de begravingen startten, kunnen respectievelijk met DNA-analyse en radiokoolstofdateringen beantwoord worden.

⁶⁶ Gheerardijn, 2012, 43-82.

Figuur 41. Een deel van het 13de-eeuwse kerkhof bevond zich buiten de onderzoekszone waardoor van enkele individuen slechts het onderlichaam werd vrijgelegd.

Figuur 42. Ter hoogte van de 13de-eeuwse begraafplaats werden twee kookpotten opgegraven. Ze dienden als laatste rustplaats voor voetussen.

2.6.13 Indeling van de volmiddeleeuwse stad op basis van de archeologische data

Op basis van alle archeologische data kan onderstaande indeling van de middeleeuwse stad worden gemaakt. Hierbij wordt het tracé van de straten en de kerkhofmuur gereconstrueerd aangezien hiervoor de nodige informatie voor handen was, maar kan dit niet voor de zones voor bewoning.

Figuur 43. Reconstructie van de indeling van het middeleeuws Torhout (11de- 13de eeuw) op basis van de archeologische data.

2.7 EEN TERUGVAL: EIND 13de - 14de EEUW

In de literatuur valt te lezen hoe de hoogdagen van de Vlaamse jaarmarkten grotendeels samenvalt met de 13de eeuw.⁶⁷ Maar voor Torhout kan archeologisch worden vastgesteld dat het economisch belang reeds vanaf de 11de eeuw speelde. Vanaf de tweede helft van de 13de eeuw neemt de betekenis van de jaarmarkten snel af door het toenemend belang van het maritiem transport. Torhout zou, zo valt te lezen, vanaf het derde kwart van de 13de eeuw aan nationaal en internationaal economisch belang inboeten.⁶⁸ De Vlaamse jaarmarkten worden vanaf de 14de eeuw opgevolgd door de cyclus van de Brabantse jaarmarkten, met de markten van Antwerpen en Bergen-op-zoom als de belangrijkste.⁶⁹ Ook archeologisch is duidelijk te zien dat rond 1300 de gouden eeuwen eindigen. Op dit moment blijft het onduidelijk wat zich in Torhout na de 13de eeuw heeft afgespeeld. Mestdagh wijst in zijn publicatie op een 'harde tijden' vanaf de 14de eeuw. Zo is er de opstand van de Vlaamse kust (1324-1325) en de boerenopstand van de stedelijke ambachten onder Artevelde (1338-1345). Dit alles in een context van een grotere inmenging van Frankrijk en het toenemend territorialiteitsbesef in Vlaanderen. Daarbij zou Torhout in 1300 en 1304-1305 zijn geplunderd door Franse soldaten.⁷⁰ Het verval van Torhout in de late 13de - begin 14de eeuw werd ook archeologisch vastgesteld en dit in de vorm van de sterke afname van resten uit deze periode, geen verder herstel van het wegdek en resten die wijzen op grote branden.

De sporen uitten zich onder meer als kuilen volledig gevuld met brokken verbande leem en houtskool. Op basis van de houtskoolanalyse blijkt het om verbrand constructiehout te gaan en wellicht afkomstig van afgebrande gebouwen. Een datering op deze verbande resten kwam uit in de 13de eeuw, met de grootste kans op een datering in de tweede helft van die eeuw.⁷¹ Ook het kruisvormig gebouw op de markt bleek in de 13de of 14de eeuw te zijn afgebrand en ingestort⁷² (zie hoger 2.6.6.2). Een *in situ* verbrande leeflaag werd daarentegen wat ouder gedateerd, namelijk in de 11de tot 13de eeuw.⁷³ De vele resten die wijzen op brand kunnen onderling niet gekoppeld worden aan een specifieke gebeurtenis en het lijkt erop dat de verschillende aanwijzingen van brand eerder te linken is aan verschillende crisismomenten. Op de markt zijn nauwelijks aanwijzingen voor middeleeuwse resten jonger dan de 13de-14de eeuw. Dit kan het gevolg zijn van latere nivelleringswerken, maar kan ook wijzen op een sterke economische terugval.

Een tweede bevinding die mogelijk in dit kader past zijn de grote kuilen die doorheen het wegdek zijn gegraven ter hoogte van de voorgevel van de kerk. De vondsten die zijn aangetroffen in de vulling van de kuilen is sterk gelijkaardig als deze die tussen en op de verharde straatniveaus zijn ingezameld. Echter is de afwezigheid van veldstenen erg opvallend. Op basis van deze bevindingen is er een vermoeden de stenen bewust zijn gerecupereerd. Hypothetisch gebeurde dit voor herstelwerken aan de kerk. Dit leidt tot het gegeven dat de straat op dat moment in onbruik was geraakt. De afwezigheid van jonger (post-middeleeuws) materiaal in de kuilen doet vermoeden dat zich dit afspeelde in de late middeleeuwen, meer specifiek in de late 13de /14de eeuw. Het recupereren van stenen in de plaats deze te ontginnen, hoeft niet direct te wijzen op economisch verval. Dat men de verkeersader doorheen de stad openbreekt en deels ontoegankelijk maakt wijst daar wel op. Dit gegeven kan wellicht worden gelinkt met het stijgend internationaal belang van de waterwegen, maar mogelijk ook aan de afwezigheid van centraal gezag.

⁶⁷ Mestdagh, 2000, 26.

⁶⁸ Mestdagh, 2000, 26.

⁶⁹ Ronsijn, 2022. Laurent, 1934, 355-416.

⁷⁰ Mestdagh, 2000, 27, 34.

⁷¹ Tussen 1225 en 1245 (4,4% betrouwbaarheid) of tussen 1255 en 1300 (82,5% betrouwbaarheid), labonummer: RICH-36170: 739±22BP

⁷² tussen 1270 en 1310 (64,7% betrouwbaarheid) of tussen 1360 en 1390 (30,7% betrouwbaarheid), labonummer: RICH-36166: 683±22BP

⁷³ Tussen 1030 en 1180 (91% betrouwenbaarheid) of tussen 1190 en 1210 (4,4% betrouwbaarheid), labonummer RICH-36165: 920±25BP

Tabel 5. Resultaten van de gekalibreerde radiokoolstofdateringen uit de 12de en 13de eeuw. Alle dateringen zijn na Christus (=AD). (Boudin, 2024).

Mnr	Spoornummer	Aard	Labo-nr	Datering sigma 1 (AD)	betrouwbaarheid	Datering sigma 2 (AD)	betrouwbaarheid
M3	S121	Verbrande leeflaag	RICH-36165	1040-1110 1120-1170	39,3% 28,6%	1030-1180 1190-1210	91,0% 4,4%
M13	S88	brandlaag in gebouwtje	RICH-36166	1280-1305 1370-1380	53,1% 15,1%	1270-1310 1360-1390	64,7% 30,7%
M100	S597	kuil met verbrande leem	RICH-36170	1265-1285	68,2%	1225-1245 1255-1300	4,4% 82,1%

Figuur 44. Resten van een verbrand vloerniveau (centraal vooraan) op de hoek van de Markt en de Zuidstraat.

Figuur 45. In de 14de eeuw werden de veldstenen van de straatniveaus gerecupereerd. Dit uitte zich in een reeks van grote kuilen. Het is een aanwijzing van het tanende belang van Torhout als economisch centrum.

2.8 DE 15DE TOT 18DE EEUW

Ook voor het einde de late middeleeuwen (15de eeuw) en de daaropvolgende eeuwen leverde het onderzoek weinig archeologische gegevens op. Uit deze periode zijn evenwel heel wat historische gebeurtenissen gekend. Tijdens de 16de eeuw bleven oorlogen en verwoesting niet uit. De stad werd in 1566 aangevallen door de Geuzen en kort hierna werd het stadscentrum verwoest tijdens de beeldenstorm in 1578. Hierdoor gingen de kerk, het stadhuis, het hospitaal (net buiten de stad), de lakenhallen en andere middeleeuwse gebouwen verloren. De archiefdocumenten van de stad en van de kerk gingen mee in de vlammen op.⁷⁴ Wat hieronder volgt is een beschrijving van de ondergrondse resten uit die periode die tijdens het grootschalig archeologisch onderzoek zijn aangetroffen.

2.8.1 Pottenbakkersafval

De oude kelderruimte van de 13de-eeuwse handelshal werd voor een deel opgevuld met bouwpuin. Tussen dit puin zat ook een grote hoeveelheid rood aardewerk. De afwezigheid van gebruikssporen liet toe het te bestempelen als pottenbakkersafval. Het aardewerk kon typologisch in het 2de of 3de kwart van de 16de eeuw gesitueerd worden. Het ging voornamelijk om resten van grapes (driepotige kookpotten), kommen, kannen, steelpannen en olielampen.

Bijzonder is dat we de pottenbakker die verantwoordelijk is voor deze lading mogelijk ook in de historische bronnen terugvinden (zie Deel 3 – Historiek). Een Torhouts poortersboek vermeldt voor 1542 en 1543 de aanvraag tot poorterschap van pottenbakker Jan Calewaert. Deze Jan Calewaert duikt opnieuw op in een ommeloper, die gedateerd wordt tussen 1550-1562.⁷⁵ Een datering op basis van een rekenpenning, een kopermunt en een dubbele mijt sluiten geheel aan bij de datering van de aardewerkvondsten en de historische gegevens.

⁷⁴ Meersseman & De Smidt, 1944, 24. <https://inventaris.onroerendergoed.be/themas/14712>

⁷⁵ Poortersboek van Torhout (met alle nieuwe poorters en -aanvragen tot de 17e eeuw), zonder datum; Mestdagh & Pyck, 1987

2.8.2 Het bouwblok op de markt

Centraal op de markt wijzen enkele (beer)putjes en twee waterputten dat er bewoning aanwezig bleef in deze zone van de stad. Het merendeel van de 15de-eeuwse bouwresten verdween wellicht door de bouw van huizen later in de tijd. Tijdens het onderzoek werden evenwel resten van een kelder in gele baksteen aangetroffen, al waren deze voor een groot deel uitgebroken. De bouwresten uit deze periode tonen echter de bewoningscontinuïteit aan. Pas met de sloop van de laatste huizen in het 20ste eeuw ontstaat een open marktplein.

2.8.3 Het kerkhofareaal

De kerkhofmuur, of althans een deel, werd wellicht kort na volle middeleeuwen reeds afgebroken om ruimte te creëren voor bebouwing. In het artikel van Meersseman en de Smidt valt te lezen dat pas in de 17de eeuw inwoners van Torhout (zogenaamde 'poorters') huisjes tegen de buitenzijde van het kerkhof optrokken.⁷⁶ Maar gezien het dikke pakket aan lemen vloerniveaus (met een datering in de 13de eeuw), moet dit al veel vroeger hebben plaatsgevonden. Vermoed wordt dat de achtergevels van de bouwblokken aan de voorzijde van de kerk - weergegeven op de 19de-eeuwse kadastrale plannen - de grens vormden van het kerkhofareaal. De bouwblokken ten zuidwesten van de kerk (ter hoogte van de opgegraven zones WP14 t.e.m. WP19) ontstonden pas na de opgave van het kerkhof op het einde van de 18de eeuw. Dat de begrenzing van het kerkhof geen vast gegeven was, kon archeologisch worden afgeleid uit een profiel waaruit onder de fundering van kerkhofmuur horizontale vloerniveaus werden waargenomen.

Figuur 46. Resten van de fundering van een uitgebroken muur (achtergevel en/of kerkhofmuur) bevond zich boven een reeks vloerniveaus. Dergelijke informatie toont aan dat het areaal van het kerkhof doorheen de tijd varieerde.

⁷⁶ Meersseman & De Smidt, 1942

Figuur 47. Vermoedelijke begrenzing van het kerkhof in de postmiddeleeuwen. Ten opzichte van het 11de-eeuwse areaal (kerkhofmuur in veldsteen) werd het kerkhof kleiner in het voordeel voor de ruimte voor huizen.

2.8.4 De begravingen binnen de kerkhofzone⁷⁷

Bij de opgraving binnen de zones van het voormalige kerkhof werden in totaal 146 individuen aangetroffen, waarvan 7 in een meervoudige begraving. In het opgegraven deel van de kerkhofcontext kunnen 7 niveaus van begravingen onderscheiden worden. Het bovenste niveau bevond zich op 20,9m TAW. De laagste aangetroffen begraving bevond zich op 19,88 m TAW. Gezien de geplande boombunkers slechts tot 1,6m diep zouden worden uitgegraven, werd in deze zone niet tot de volledige diepte onderzocht. De onderkant van de kerkhofcontext werd hierdoor niet bereikt en slechts de skeletten daterend uit de postmiddeleeuwen werden opgegraven.

Aan de hand van een boring werd de natuurlijke bodem geraakt op een diepte van ca. 18,5 m TAW. Dit wijst op de aanwezigheid van een pakket van meer dan 2m waarin graven voorkomen.

De aangetroffen skeletten waren eerder slecht bewaard en veelal onvolledig. Dit was veroorzaakt door latere graafwerken in functie van het jongere muurwerk, jongere begravingen en door de ruimtelijke beperking van het onderzoek in aparte werkputten waardoor skeletten niet in hun geheel konden worden onderzocht. Het merendeel van de individuen waren volwassen personen al waren ook enkele junielen (jongvolwassenen) en kinderen aanwezig. Er was geen duidelijke ruimtelijke verdeling op basis van leeftijd. Het merendeel van de individuen was, met een kleine afwijkingen, west-oost georiënteerd, volledig in overeenstemming met de verwachtingen van een Christelijke begraafplaats en parallel aan de lengteas van de kerk. Slechts enkele individuen kenden een afwijkende oriëntatie. In de kerkhofgrond werden heel wat vondsten aangetroffen, voornamelijk sterk gefragmenteerd aardewerk en metaal. Het aardewerk dateert grotendeels uit de late middeleeuwen. Bij het metaal werden verschillende kistnagels aangetroffen, alsook munten, gespen en gewichtjes.

⁷⁷ Auteur: E. Vanbrabant

2.8.5 De meervoudige begraving op de begraafplaats aan de kerk

Tijdens het onderzoek van de begraafplaats aan de kerk werd een meervoudige begraving aangetroffen. Samen met zes individuen werden enkele metalen voorwerpen gevonden. Het gaat om enkele koperen knoppen, enkele ijzeren gespen, een loden kogel en de inhoud van een kleine portemonnee. Op basis van de vondsten kan deze meervoudige begraving gedateerd worden op het einde van de 18de eeuw, ca. 1792-1793. Dit valt samen met de invallen en de terugtrekking van het Franse leger in onze contreien. De uniformiteit van knopen en gespen wijst op het gebruik van gestandaardiseerde uniformen, wat in combinatie met de context een militaire context suggereert. Ook de analyse van de skeletten ondersteunt deze interpretatie. Het ging om 6 mannen tussen 18 en 35 jaar, een leeftijds categorie die overeenstemt met actieve soldaten. Daarnaast liggen de observaties met betrekking tot letsels en botveranderingen aan de gewrichten in lijn met deze hypothese.

Figuur 48. Zes mannen waren oneerbiedig bij elkaar begraven. Ze zijn om het leven gekomen tijdens de woelige periode op het einde van de 18de eeuw.

2.8.6 Een vergelijking van verschillende onderzochte kerkhofzones

Er zijn rondom de kerk reeds verschillende onderzoeken uitgevoerd waarbij skeletten werden opgegraven. Zo maken Meersseman en De Smidt melding van "het opdelven van veel gebeenten en een aantal graven". Hierbij ging het onder andere om verschillende antropomorfe begravingen. Op basis van de oriëntatie konden ze in 2 groepen worden verdeeld. De eerste groep was noordoost-zuidwest georiënteerd en had een trapeziumvormig graf. De tweede groep bestond uit west-oost georiënteerde graven met een antropomorfe vorm, gekenmerkt door een afgerond hoofdeinde en een rechthoekige grafvorm. De onderzoekers bestempelden de eerste groep als de oudste omdat de oriëntatie van deze graven overeenkomt met die van het Karolingisch gebouw. Enkele sneden door de funderingen van dit gebouw, wat erop wijst dat zij eerder verband houden met de jongere pre-Romaanse kerk uit de 10de eeuw.⁷⁸

⁷⁸ Meersseman & De Smidt, 1942. De kerk die onder Arnulf I zou zijn opgetrokken na de doortocht van de Noormannen.

De oriëntatie van de tweede groep kwam daarentegen overeen met deze van de Romaanse kerk. Beide groepen graven waren aan de binnenzijde bepleisterd en helrood, okergeel of kastanjebruin beschilderd.

Bij de opgraving in 2010, uitgevoerd door Raakvlak, werden eveneens verschillende graven aangetroffen aan de binnenzijde van de kerkhofmuur en ingegraven in de natuurlijke bodem.⁷⁹ De skeletresten waren broos en in slechte toestand. Op basis van de oriëntatie konden ook hier twee groepen geïdentificeerd worden. De eerste groep had een west-oost oriëntatie (hoofd naar het westen, voeten naar het oosten). Op basis van de betere bewaringstoestand en oversnijdingen met de tweede groep wordt deze groep als de jongste omschreven. In het rapport wordt een ruwe datering in de periode van de 13de tot de 18de eeuw vermeld. De tweede groep heeft een zuidwest-noordoost oriëntatie. De slechtere bewaring van het botmateriaal en de oversnijdingen door de eerste groep wezen, zo blijkt uit het rapport, op een oudere datering. Deze grafkuilen bevonden zich op een diepte van tussen ca. 19,05m TAW en 19,7m TAW.

Tijdens het onderzoek van de toevalsvondst in de Breidelstraat⁸⁰ zijn er skeletten aangetroffen tussen de 19,30 en 20,8m TAW in een pakket van ca. 1,5m dik. Ze hadden quasi allemaal een west-oost oriëntatie. De opeenstapeling van begravingen wees op een lange periode van begraven vanaf de volle middeleeuwen⁸¹. De datering gebeurde op basis van het aangetroffen aardewerk. De oudste skeletten werden gedateerd in de 11de-12de eeuw, de jongste in de 17de-18de eeuw. De natuurlijke bodem werd er op 19,2m TAW bereikt.

Tabel 6. Informatie over het kerkhofpakket en de aangetroffen skeletten tijdens verschillende onderzoeken.

Opgraving	Maaiveldhoogte (TAW)	Hoogstgelegen opgegraven graf (TAW)	Diepst gelegen opgegraven graf (TAW)	Dikte onderzocht kerkhofpakket (m)	Diepte natuurlijke bodem (TAW)
Meersseman & De smidt 1941	?	? Vloer Romaanse kerk op 0,76 onder het vloerpeil van 1940	?	?	?
Raakvlak 2010	21,0m	19,7m	19,05m	1 niveau	19,5m
Toevalsvondst – RAAP 2024	21,0m – 21,2m	20,8m	19,3m	1,5m	19,2m
Stadskernvernieuwing – RAAP 2021-2023	21,5m – 21,7m	20,9m	20,0m (onderste niveau van het kerkhof niet bereikt)	Min. 0,9m	18,6m – 19,3m

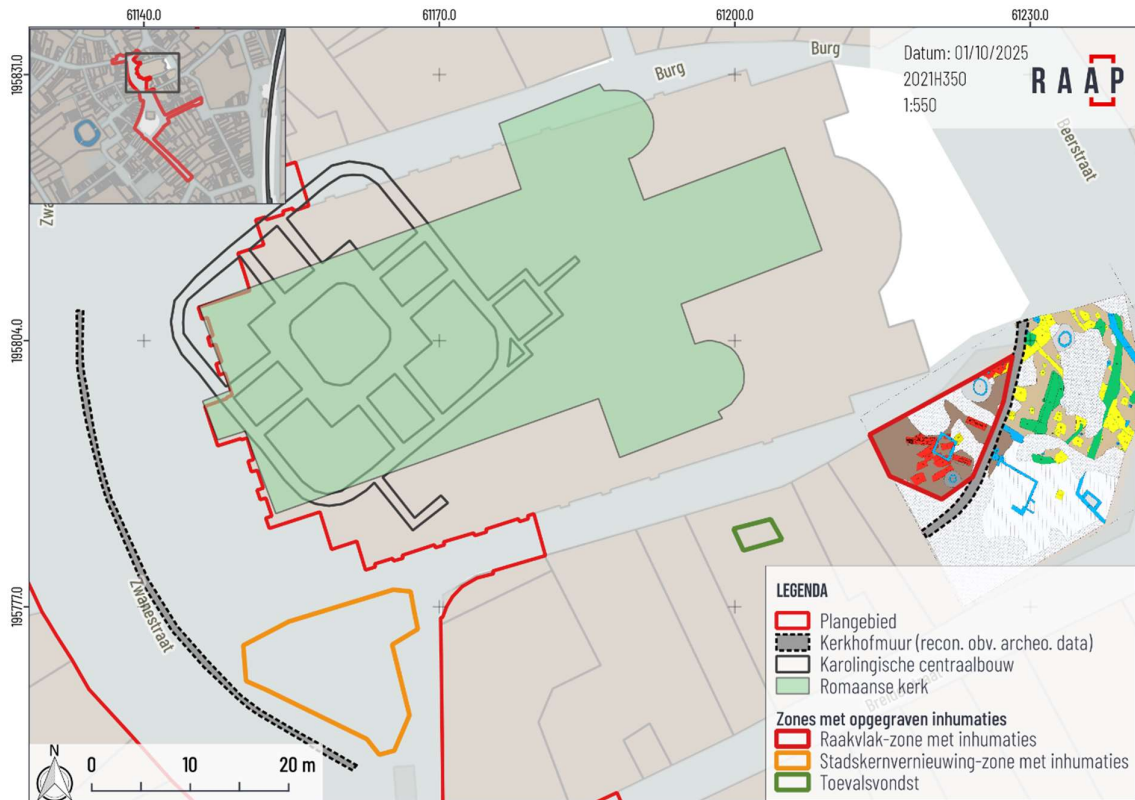
Uit de data in bovenstaande tabel kan worden geconcludeerd dat zowel de skeletten uit het onderzoek van 2010, deze van de toevalsvondst in 2024 en de grafcontexten uit het project 'stadskernvernieuwing' in 2021-2023 gelinkt kunnen worden aan de Romaanse kerk (vermoedelijk opgetrokken in het 3de kwart van de 11de eeuw, zie hoger). De oriëntatie is quasi altijd west-oost (parallel aan de lengteas van de kerk). De oorzaak van de lichte variatie die hier en daar aanwezig was, moet gezocht worden bij de bovengrondse inrichting van het kerkhof dan bij een oudere kerkhof fase. Tijdens drie recente opgravingen is er slechts één graf die op basis van een ¹⁴C-datering mogelijk dateert uit de 11de-eeuw.⁸² Dit skelet bevond zich onderaan het kerkhofpakket. De opgraving in het kader van de stadskernvernieuwing toonde aan dat in de bovenste lagen voornamelijk graven uit jongere periodes aanwezig zijn, namelijk uit de 16de tot 18de eeuw.

⁷⁹ Huyghe, 2010

⁸⁰ Vanbrabant *et al.*, in voorbereiding

⁸¹ Boudin & Ligovich, 2025

⁸² Vanbrabant *et al.*, in voorbereiding. RICH-37037: 893±20BP.

Figuur 49. Situering van de opgegraven skeletten tijdens het onderzoek 'stadskernvernieuwing', de toevalsvondst in de Breidelstraat en het onderzoek van Raakvlak. Op het plan wordt eveneens de reconstructie van de 11de-eeuwse kerkhofmuur weergegeven alsook de ligging van de Karolingische kerk.

2.9 DE 19DE/20STE EEUW

Uit de 19de eeuw dateren voornamelijk funderingen, kelders en putten die in verband kunnen worden gebracht met de afgebroken bouwblokken. Het betreft enerzijds het bouwblok op de markt en anderzijds de bouwblokken voor de kerk. De resten kunnen in veel gevallen in relatie worden gebracht met de gebouwen zoals ze zijn weergegeven op de kadastrale plannen en oude foto's. De afbraak van deze gebouwen gebeurde geleidelijk aan. Rond 1850 werden enkele kleine huisjes voor de kerk (in de Zwanenstraat) gesloopt. Het gietijzeren hekwerk aan het portaal van de kerk op deze locatie kwam er in de periode 1871-1874. Het bouwblok achter het Vrijetijds huis verdween definitief tussen de jaren '60 en '70 in de 20ste eeuw.

2.10 EVOLUTIE VAN HET LANDSCHAP

Er werd binnen dit eindverslag sterk ingezet op de analyse van organische resten, zoals zaden, pitten, houtresten, pollen, schimmels, ... Dit leverde niet enkel informatie over het spoor of de structuur waaruit deze kwamen, maar gaf een ook beeld van het wijzigende landschap en de plantensoorten die er voorkwamen. De gedetailleerde weergave van de soorten per context kan worden geraadpleegd in de bijlage.⁸³ Wat hier volgt is een opsomming van de meest opmerkelijke waarnemingen en veranderingen doorheen de tijd.

⁸³ van Haaster *et al.*, 2025

2.10.1 De Romeinse periode

De informatie uit de Romeinse periode is afkomstig van de studie van een grondstaal uit een gracht. Qua pollen is er een erg hoog boompollenpercentage, nl. 82% van het totaal aantal getelde pollen. Dergelijk hoog percentage behoort bij een zeer bomenrijk landschap (bos). Meestal worden boompollenpercentages van meer dan 80% alleen aangetroffen in pollenmonsters die afkomstig zijn uit de vroege prehistorie. Het meeste boompollen zijn afkomstig van els (ca. 24%), gevolgd door hazelaar (23,9%), berk (16,5%) en eik (12,4%). Elzen staan in natuurlijke situaties op plaatsen waar het grondwater in de winter boven het maaiveld staat. De andere vermelde boomsoorten stonden op drogere, hoger gelegen standplaatsen. Het overige aandeel is voornamelijk afkomstig van grassen (7%) en struikhei (5,3%). De studie van de macroresten wijzen op verkoolden resten haver, spelt en pluimgierst. Deze soorten worden vaak aangetroffen op vindplaatsen uit de Romeinse tijd in België.

2.10.2 Merovingische periode

De ondergrondse silo gedateerd in de Merovingische periode leverde slecht een verkoold zaad van zwarte nachtschade en een fragment van een verkoold zaad van perzikkruid op. Het houtskool op de bodem van deze silo bevat voor 88% resten afkomstig van beuk, 9% van de resten behoren tot els. Daarnaast werden ook resten van eik en haagbeuk herkend. Gezien een dergelijke structuur geen typerend 'vangnet' vormt voor organische macro- en microresten –zoals bijvoorbeeld poelen en waterputten–, leverde deze context jammer genoeg geen bruikbare informatie op voor landschapsreconstructie. Er zijn geen andere archeologische resten uit deze periode aangetroffen waardoor voorlopig informatie over het landschap ontbreekt.

2.10.3 De vroege middeleeuwen (overgang Merovingische en Karolingische periode)

Organische resten uit een bodemkundige horizont onder een oude cultuurlaag werden gedateerd tussen 680 en 890. De pollen uit zowel de bodemkundige laag als de cultuurlaag werden onderzocht. Daarnaast werden uit de bodemkundige laag ook de macroresten geanalyseerd.

Voor de analyse van de pollen blijken de resultaten dicht bij elkaar te liggen, wat wellicht eerder het gevolg is van vermenging van de resten. Door insijpeling van grondwater zijn organische microresten wellicht van de bovenste in de onderste laag terechtgekomen.⁸⁴ De boompollenpercentages in beide lagen zijn zeer hoog. In de bodemkundige laag (S1071) is 86% van de pollen afkomstig van bomen. Dit percentage is vergelijkbaar met het percentage dat werd vastgesteld op basis van het monster uit de Romeinse gracht. In de cultuurlaag bedraagt het percentage boompollen 71%. Ook de boompollensamenstelling van beide lagen lijkt erg veel op dat van het monster uit de Romeinse gracht: boomsoorten zoals berk, eik, hazelaar, iep, linde, els, wilg, haagbeuk en den werden in gelijkaardige verhoudingen gedetecteerd.

De aanwijzingen voor menselijke activiteit op basis van pollen van antropogene onkruiden zijn in de onderste laag zeer gering. In de daaropvolgende laag zijn ze duidelijker aanwezig. In de twee monsters zijn geen pollen van cultuurgewassen aangetroffen.

Op basis van deze gegevens kan worden gesteld dat het gebied nabij het vrijetijdshuis pas in de loop van de vroege middeleeuwen in gebruik werd genomen. Dit wijst op een toename van activiteit waarbij meer ruimte nodig was en het terrein ten zuiden van de kerk in cultuur werd gebracht. Mogelijk kan hier een link worden gemaakt met de aanwezigheid van in het 7de-eeuwse monasterium *Turholtense*. Bijkomend vormt dit gegeven gelijkaardige informatie als de archeologische vondsten waarbij het huidige centrum van de stad niet de oorspronkelijke bewoningskern was.

⁸⁴ Op het terrein werd de onderste laag niet als uitlogingslaag herkend, maar als een antropogene/bewerkte laag.

2.10.4 Karolingische periode – overgang volle middeleeuwen

Het onderzoek van organische resten uit de Karolingische periode werd uitgevoerd op een staal uit de grachtvulling, gedateerd tussen 770 en 980.

In het pollenmonster zijn pollen van gerst en/of tarwe, hennep, hennepfamilie en rogge gevonden. De grootste deel van de pollen van cultuurgewassen is afkomstig van gerst en/of tarwe (2,3%). De pollen van deze twee granen lijkt heel veel op elkaar waardoor het vaak niet van elkaar onderscheiden kan worden. Het percentage van 2,3% betekent vrijwel zeker dat er sprake was van het lokaal verbouwen en/of verwerken van gerst en/of tarwe in de directe omgeving.

Het aandeel van boompollen is met 13% een stuk lager dan de hierboven beschreven monsters uit de Romeinse gracht en de vroegmiddeleeuwse bodemlagen. Het betreft een landschap waarin slechts enkele bomen stonden. De meeste boompollen zijn afkomstig van els (3,6%) en eik (3,5%), hetgeen voor deze windbestuivende bomen een laag percentage is. Ze zijn waarschijnlijk uit de wijdere omgeving afkomstig. Er stond lokaal daarentegen zeker een eik.

Bij de analyse van de macroresten zijn ook resten van vlas gevonden. Resten van onkruiden wijzen op de aanwezigheid van voedselrijke en wat armere akkers en tuinen.

In vergelijking met de data uit de voorgaande paragraaf blijkt een stijgende invloed van de mens op het terrein zichtbaar. Echter blijft in deze zone ten zuiden van de kerk de invloed eerder beperkt te zijn. Dit is opnieuw een aanwijzing dat de kern van de nederzetting zich niet op deze locatie bevond.

2.10.5 Volle middeleeuwen

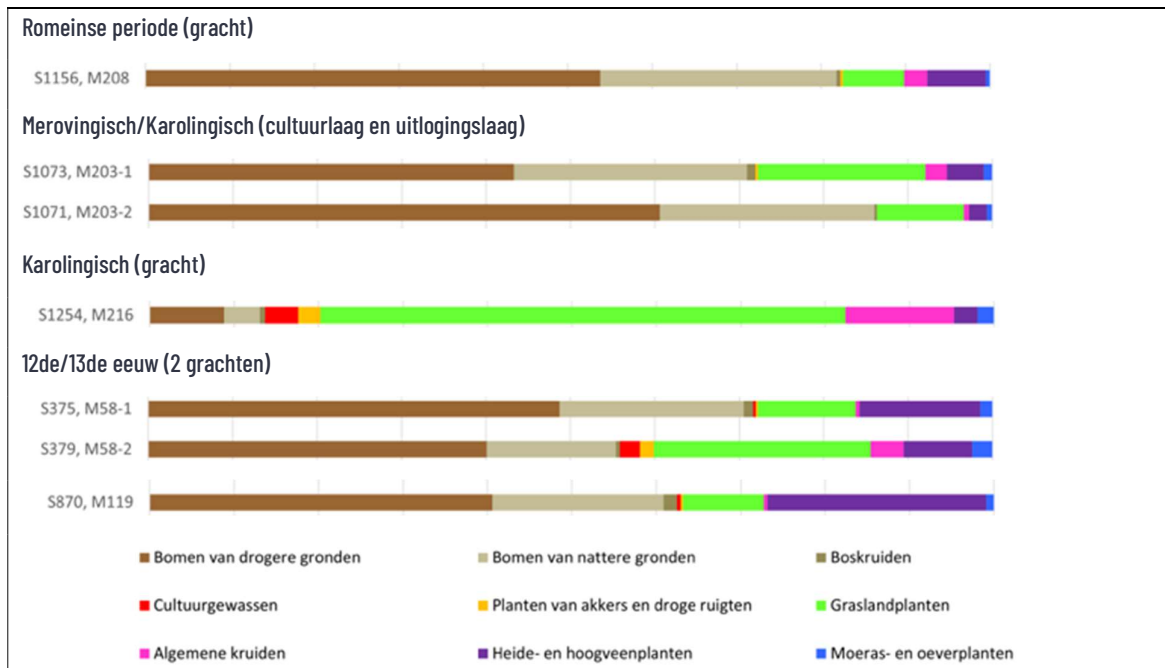
De diepe gracht in het noordwesten van de markt, gelegen tussen de middeleeuwse weg en een zone voor bewoning (lemen vloertjes) werd op twee niveaus bemonsterd in functie van het pollenonderzoek. De gracht werd niet exact gedateerd maar wordt gelinkt aan de hoofdweg uit de periode van de 12de-13de eeuw. De boompollenpercentages bedragen respectievelijk ongeveer 55% (onderste laag) en 70% (bovenste laag). Dit betekent dat er vrij veel bomen in de omgeving van de gracht stonden. Het meeste boompollen zijn afkomstig van berk (26%) gevolgd door els (18%), hazelaar (13%) en eik (10%). De lage, kruidige vegetatie wordt gedomineerd door graslandplanten. In de onderste laag zijn deze beter vertegenwoordigd. Daarnaast wijst de analyse op pollen van oever- en moerasplanten. De percentages struikhei zijn ook relatief (vergeleken met de andere pollenmonsters) hoog (8,6 en 6,3%). Deze zijn ongetwijfeld afkomstig van turf waarvan tijdens het macrorestenonderzoek brokjes zijn gevonden. Turf was destijds een zeer belangrijke brandstof in het huis en de keuken. Opmerkelijk is de quasi afwezigheid van cultuurgewassen, die in een gracht nabij bewoning in principe wel worden verwacht.

De analyse op grachtvulling in de Zuidstraat gaf een gelijkaardig beeld. De hoeveelheid boompollen bedraagt 55% van het totaal. Er zijn slechts weinig aanwijzingen voor graan: één pollenkorrel is afkomstig van rogge, één van het gerst/tarwe-type en van twee graanpollenkorrels kon de graansoort niet achterhaald worden vanwege de slechte conservering. Het meest opvallend is het hoge percentage pollen van struikhei. Omdat er ook veel macroresten van heide in de grachtvulling zijn gevonden is, moet het om turfresten gaan, en dus afkomstig van assen. In het monster zijn verder enkele pollenkorrels van graslandplanten en oeverplanten gevonden. De aanwezigheid van mestschimmels betekent dat er dierlijke mest in de gracht terecht is gekomen. Uit de analyse van de macroresten werden pitten van braam en vlier, alsmede een aarspilsegment van rogge gevonden.

2.10.6 Conclusie

Algemeen blijkt het aandeel boompollen steeds hoog te zijn, en het percentage aan cultuurgewassen opvallend laag. Dit wijst op de bosrijke landschap in zowel de Romeinse periode als vroege middeleeuwen. Daarbij is er een duidelijk link de toponiem *Turholtense*. Tijdens de vroege middeleeuwen is er een langzame verandering van een bosrijk landschap naar een meer open landschap met grasland en tuingrond. Deze informatie is afkomstig van de zone ten zuiden van de kerk. Er zijn geen aanwijzingen van een sterke toename van bewoning. Een hoog percentage aan cultuurgewassen die op dergelijke sites wordt verwacht blijven uit. Dit is een aanwijzing zijn dat dit zuidelijke deel zich eerder aan de rand van de nederzetting (het monasterium) bevond.

Ook uit de drie stalen uit de bloeiperiode van de stad, nl. de 12de en 13de eeuw, blijken heel wat bomen aanwezig te zijn en zijn er nauwelijks aanwijzingen voor cultuurgewassen. Dat is op zich een eigenaardig gegeven aangezien het in die periode om belangrijke handelsstad ging en veeleer het tegenovergestelde wordt verwacht. Een eenduidige verklaring is niet voorhanden. Het groot aandeel pollen dat wijst op heideplanten is afkomstig van geïmporteerde turf.

Figuur 50. Pollendiagrammen uit verschillende periodes.

2.11 ANTWOORDEN EN NIEUWE VRAGEN

2.11.1 Antwoorden

De vragen die in het begin van dit deel naar voor werden geschoven, konden slechts gedeeltelijk worden beantwoord. Het toeschrijven van de centraalbouw aan een Romeins *fanum* lijkt eerder onwaarschijnlijk. De opgraving zelf leverde hierover geen bijkomende informatie op. Op basis van de data verzameld tijdens oudere opgravingen werd in dit eindverslag uitgegaan van een Karolingische centraalbouw. Dit omwille van de begravingen die errond werden aangetroffen en parallel lagen aan de ZW-NO-zijdes van de centraalbouw. Daarnaast blijkt de grote Romeinse gracht, aangetroffen ten oosten van de kerk,⁸⁵ gezien de afwijkende oriëntatie geen voorloper van de Romaanse kerkhofmuur te zijn. Er is dus geen sprake van enige continuïteit. Wél blijkt het geheel aan Romeinse vondsten te wijzen op een rijke agglomeratie, waarbij het vaatwerk en de bouwresten duiden op welstellende bewoning, inclusief *hypocaustum*. Het gaat zodus niet om een Romeinse site met louter religieuze status.

De hoop van B. Meijns om meer duiding te bekomen over het 7de-eeuws monasterium 'Turholtense' kan jammer genoeg niet worden ingelost. Het idee dat de kern van deze *cella* ter hoogte van de huidige kerk is gelegen, blijft zeker een mogelijkheid. Op basis van de analyse van pollen blijkt het bosrijke terrein ten zuiden van de kerk in de loop van de 7de tot 9de eeuw in gebruik te zijn genomen als

⁸⁵ Huyghe, 2010

graas- en tuinland. Hierbij zijn er geen duidelijke aanwijzingen voor een nederzetting, waarbij meer resten van cultuurplanten worden verwacht. De situering van het monasterium ter hoogte van de kerk (en/of ten noorden/noordwesten ervan?) lijkt dus waarschijnlijk. Dit kan ook verklaren waarom binnen de onderzochte zones materiële aanwijzingen uit de Merovingische periode vrijwel volledig ontbreken.

De derde vraag richtte zich op het belang van Torhout als handelsstad in middeleeuwen. Hierover kon duidelijk worden aangetoond dat vanaf de 11de eeuw, en voornamelijk in de 12de en 13de eeuw zich kenmerkte door een enorm veel bedrijvigheid. Dit uit zich door een groot aantal archeologische resten in de vorm van een dik wegpakket, resten van huizen in vakwerk, funderingen van een grote handelshal in baksteen, een begraafplaats buiten het kerkhof, mogelijk voor een adellijke familie en een grote hoeveelheid aan materiële vondsten. Die bedrijvigheid vond zowel plaats ter hoogte van de kerk, maar ter hoogte van de huidige markt en resulteerde in een stijging van het looppniveau met meer dan 2m. De ontwikkeling toont een verschuiving van een religieus centrum in de 9de eeuw naar een belangrijke economische speler vanaf de 11de eeuw.

De rol van de jaarmarkt, waar de vierde vraag zich op richtte, valt niet te onderschatten. De jaarmarkt wordt in de archieven pas voor het eerst vermeld in 1084. Archeologisch gezien blijken de vondsten de ontwikkeling en groei van de jaarmarkt vanaf het 3de kwart van de 11de eeuw alvast te ondersteunen: onderin het bodemarchief werd een vondstrijk organisch pakket aangetroffen uit de 11de- 12de eeuw. Samen met de bouw van de Romaanse kerk kan de opmars van de bloeiperiode van Torhout in de tweede helft van de 11de eeuw worden gesitueerd. Een periode die minstens 2 eeuwen lang duurde.

Het aantal vondsten en structuren uit de daaropvolgende eeuwen bleef eerder schaars ten opzichte van deze uit de voorafgaande periode. Onrechtstreeks wijst dit op een periode van tanende activiteit en dus het einde van het gouden tijdperk van Torhout.

2.11.2 Open vragen en niet aangeraakte onderwerpen

De bovenstaande beschrijving van de archeologische bevindingen werden zo veel mogelijk gelinkt aan de historische kennis over de stad. Het was echter binnen dit eindverslag niet mogelijk alle beschikbare kennis over de geschiedenis van Torhout aan te halen. De keuze werd voornamelijk gemaakt op basis van wat werd aangetroffen tijdens het onderzoek. De openstaande vragen over de ontwikkeling en verbouwingen van de kerk werden bijvoorbeeld niet vermeld, aangezien de kerk zelf geen onderwerp vormde binnen het archeologisch onderzoek. Zo is er in de archieven sprake van een atrium voor de kerk, hiervan zijn echter geen aanwijzingen gevonden. Daarnaast moeten in de onmiddellijke nabijheid van de kerk ook heel wat gebouwen hebben gestaan die deel uit maakten van het kapittel: een kapittelzaal, de proostdij, de woning van de kanunniken, de kapittelschool. Hiervan zijn alvast geen resten aangetroffen in de onderzochte zones.

Op basis van bijkomende studie en analyses van beschikbare vondsten zou meer duidelijkheid kunnen verkregen worden over de aard van de centraalbouw. Zo kan het pleisterwerk dat in 1940 werd opgegraven en ook in 1980 werd verzameld meer in detail worden onderzocht met als doel na te gaan of het Romeins pleisterwerk betreft. Immers werd in dit eindverslag aangegeven dat bepaalde delen ook afkomstig kunnen zijn van bepleistering van het Karolingische gebouw of de antropomorfe graven.

Tijdens het onderzoek van Meersseman en De Smidt zijn aanwijzingen gevonden voor de verbouwing van het Karolingisch gebouw. Ze leggen de link met de bouw van de pre-Romaanse kerk tijdens het bewind van Arnulf I (na de doortocht van de Noormannen (eind 10de eeuw). Een zeer interessante bevinding, maar ook hier kon niet verder worden op ingegaan.

Daarnaast werden ook de site 's Gravenwinkel en het Kasteel van Wijnendale slechts terloops ter sprake gebracht. De ontwikkeling van deze sites en de relatie van het grafelijke huis met Torhout zijn van groot belang voor de geschiedenis van de stad. Ze vormen zeker genoeg stof voor een volledig apart hoofdstuk.

Heel de geschiedenis van Torhout zou beter begrepen worden indien het in een breder ruimtelijk, economisch en politiek kader wordt geplaatst. In de literatuur wordt het inkrimpen van de activiteiten in Torhout in één adem genoemd met de groei van Brugge. Dit geldt voor de late 13de en 14de eeuw, maar geenszins voor de periode waarin de relieken van Sint-Donaas in de late 8ste eeuw werden overgebracht zoals vaak gesteld, tenminste niet op economisch vlak.

3 SYNTHESE

In de periode van september 2021 en februari 2023 werd in verschillende fases een grootschalig archeologisch onderzoek uitgevoerd in het centrum van Torhout. Voorafgaand was op basis van enkele proefputten een hoge verwachting geformuleerd ter hoogte van de markt en het plein tussen kerk en vrijetijdshuis. Daar bleek immers het bodemarchief erg goed bewaard. Voor de straten rondom de pleinen was er vóór de start van het onderzoek geen voorkennis wat onder de straatstenen lag verborgen. Er was enkel een vermoeden dat de geschiedenis sporen zou hebben achtergelaten. Wat werd gevonden overtrof echter alle verwachtingen. En ondanks de korte tijdspannen waarin het veldonderzoek diende te gebeuren, werd een enorme hoeveelheid nieuwe data verzameld.

Over die geschiedenis van Torhout is al heel wat geschreven. Hieruit bleek steeds opnieuw dat het middeleeuwse verhaal van deze kleine stad slechts kon geschreven worden op basis van onrechtstreekse bronnen en verwijzingen in archieven. Met het verlies van het stadsarchief in de 16de eeuw door een stadsbrand verdween echter ook een groot deel van de kennis over de geschiedenis van Torhout.

Het grootschalig project 'Stadskernvernieuwing' bood een uitgelezen kans om de geschiedenis bloot te leggen. De oudste sporen zijn resten uit de Romeinse periode. Ze vormen een bevestiging van, en aanvulling op, eerder onderzoek waarin sporen uit deze periode aan het licht waren gekomen. De materiële vondsten dateren de activiteiten die er toen plaatsvonden in de 2de tot begin 3de eeuw. De combinatie van de resultaten van zowel deze als omliggende opgravingen wijst op een relatief rijke agglomeratie. Er zijn enkele aanwijzingen dat er ooit een steenbouw met *hypocaustum* heeft gestaan, een ruimte met vloer- en wandverwarming. Ook het gevarieerd vaatwerk wijst op een zekere luxe. Tijdens de opgraving zijn een gracht, enkele paalsporen en een mogelijke waterput als Romeinse gedateerd. Het merendeel van de vondsten uit deze periode zijn echter afkomstig uit jongere contexten en werden voornamelijk aangetroffen in de zones aan de kerk, maar ook op het plein tussen de kerk en het vrijetijdshuis.

In tegenstelling tot wat werd gehoopt, zijn er geen duidelijke aanwijzingen uit de Merovingische periode (late 5de tot 7de eeuw). Historisch gezien is dit nochtans een belangrijke fase in de geschiedenis van Torhout. Voornamelijk op religieus vlak zou Torhout een invloedrijk centrum zijn geweest en is er sprake van een 'cella' waar zendelingen van het christelijk geloof werden gevormd. Hiervan zijn in de onderzochte zones geen sporen teruggevonden. Enkel een ondergrondse silo en enkele vondsten dateren met enige voorzichtigheid uit deze periode.

Ook voor de Karolingische periode geldt een gelijkaardige vaststelling. Ondanks de vermeldingen in geschreven bronnen over deze plek, zijn er nauwelijks sporen die met zekerheid in deze periode kunnen worden geplaatst. Slechts een brede gracht ten oosten van het vrijetijdshuis en enkele intrusieve vondsten in jongere sporen, zijn getuigenissen van enige activiteit tussen 700 en 900. Torhout moet nochtans van enige betekenis zijn geweest. Dit blijkt onder meer uit de omvangrijke funderingsresten van een Karolingische kerk en de vermelding van de aanwezigheid van relieken van Sint-Donaas. Ook uit de 10de eeuw, de periode waarin sprake is van de heropbouw van Torhout na de doortocht van de Noormannen en het overbrengen van de relieken naar Brugge, moet Torhout nog enige vorm van betekenis hebben gehad in de regio. In deze periode zou onder meer de door de Noormannen vernielde kerk onder invloed van de graaf Arnulf I weer zijn heropgebouwd. Dat er nauwelijks archeologische resten uit deze periode dateren, duidt op geringe (tastbare) activiteit ter hoogte van de onderzochte zones.

De quasi afwezigheid van archeologische resten uit zowel de vroege middeleeuwen en het begin van de volle middeleeuwen doet sterk vermoeden dat de kern van de monastieke nederzetting zich op een andere locatie bevond. Daarbij lijkt de zone ter hoogte van de kerk en/of ten noorden en noordwesten ervan, een grote kanshebber als locatie van de vroegmiddeleeuwse kern. Deze plek is gelegen rond enkele grote toegangswegen vanuit Oostende, Oudenburg, Brugge en Kortrijk. Dat ook de graaf zich hier vestigende, gekend als de site 's Gravenwinkel, is daarbij wellicht geen toeval. Tussen de kerk en het vrijetijdshuis werd onderin het archeologisch pakket een boslaag aangesneden die tot grasland in cultuur was gebracht. De laag werd op basis van ¹⁴C-datering tussen de 7de en 9de eeuw gedateerd. De gegevens wijzen onrechtstreeks op het feit dat deze zone in deze oudste periode van Torhout niet in de kern van de nederzetting lag, maar zich eerder aan de rand ervan bevond en pas in de 2de helft van de vroege middeleeuwen ontgonnen werd.

Die kern breidde zich uit in de loop van de 11de/eerste helft 12de eeuw. Dit uitte zich in een groot aantal archeologische resten. Tijdens het onderzoek kon in de zone vóór de kerk een duidelijke organische laag worden waargenomen uit deze periode. Deze vondstrijke laag getuigt van heel wat bedrijvigheid. De bouw van de Romaanse kerk wordt op basis van de historische bronnen en archeologische resten in het 3de kwart van de 11de eeuw gesitueerd. Dit zou volgens historische bronnen onder het bewind van de graaf van Vlaanderen, Robrecht de Fries zijn gebeurd. Archeologisch kon dit tijdens het grootschalig onderzoek worden vastgesteld door de aangetroffen

restanten van de Romaanse kerkhofmuur in veldsteen. Op basis van de stratigrafie en een ¹⁴C-datering wordt deze in de 11de eeuw geplaatst. Ten westen van de kerkhofmuur volgde de met veldsteen verharde weg exact de kromming van die kerkhofmuur om ter hoogte van de huidige Breidelstraat en Hoedemakersstraat langsheen het noordwesten van de markt af te draaien. Deze weg kon verder tot in de Zuidstraat worden gevolgd. De weg werd herhaaldelijk hersteld en in de organische lagen die zich steeds opnieuw op de weg vormde werden tal van voorwerpen gevonden. Het herstel en onderhoud van de weg kan gelinkt worden met de internationale faam van Torhout als stad waar vanaf de 2de helft van de 11de eeuw jaarmarkten plaatsvonden.

De start van deze economische bloeiperiode zette zich verder in de 2de helft van de 12de en 13de eeuw. De grootste hoeveelheid aan sporen en vondsten die zijn aangetroffen kan gelinkt worden aan deze 'gouden eeuwen'. Zo zijn er funderingsresten aangetroffen van een omvangrijke handelshal, gelegen ten zuiden van de kerk. Deze was opgetrokken in baksteen en kan op basis daarvan in lijn met andere middeleeuwse hallen in de 13de eeuw worden gedateerd. Baksteen was een vrij 'nieuw' product waarmee vanaf deze periode heel wat grote profane en religieuze gebouwen werden opgetrokken.

Op het open plein dat nu als markt wordt bestempeld zijn in elke onderzochte zone resten van bewoning uit periode 11de tot 13de eeuw aangetroffen. Langs de weg zijn paalsporen en lemen vloeren waargenomen die wijzen op constructies in vakwerk. Hierbij is de in Vlaanderen gekende bouwevolutie vastgesteld waarbij de traditie van verticale palen in uitgegraven putten overgaat naar een bouwwijze op houten liggers. Naast deze resten van vakwerk zijn funderingen in baksteen en veldsteen aangetroffen, gelegen centraal op de huidige markt. Het gaat om plinten waarop constructies in vakwerk werden opgetrokken. Deze structuren alsook de vele organische pakketten op de huidige markt wijzen er duidelijk op dat in de 13de eeuw deze plaats geenszins een open plein was. Een situatie die wellicht werd doorgetrokken tot in het midden van de 20ste eeuw, wanneer het centrale bouwblok definitief wordt afgebroken.

Uit de 13de eeuw dateert eveneens een klein kerkhofareaal, gelegen ten zuiden van de stadshal. Vermoed wordt dat hier leden van eenzelfde (adellijke) familie een laatste rustplaats kregen, al kan dit zonder DNA-onderzoek niet worden bewezen. Er is een sterk vermoeden dat in de onmiddellijke nabijheid een gebedshuis aanwezig was, maar hiervan zijn in de onderzochte zones geen resten teruggevonden. Wel is er sprake van een constructie met fundering in blokken witte kalksteen, maar deze was ouder en wellicht al verdwenen wanneer het kerkhof in gebruik werd genomen. Het merendeel van de bevolking moet echter in het kerkhof aan de Sint-Pietersbandenkerk zijn begraven. Tijdens het archeologisch onderzoek zijn omwille van de beperkte onderzoeksdiepte geen skeletten uit de middeleeuwen opgegraven, maar uit eerdere opgravingen vlakbij blijken de oudst aangetroffen begravingen wél uit deze periode te dateren.

De 14de eeuw en daaropvolgende eeuwen vormen een groot contrast met de voorgaande periode en bleef tijdens het onderzoek quasi onzichtbaar. Zowel uit de historische bronnen als uit wat archeologisch werd waargenomen, kent Torhout een economische terugval. Archeologisch zijn heel wat kuilen met verbrande leem en brokken houtskool opgegraven. Enkele konden op basis van de vondsten of door middel van koolstofdatering geplaatst worden in de (late) 13de en begin 14de eeuw. De sporen zijn getuigen van de start van een woelige periode in Vlaanderen, gekend als de 100-jarige oorlog. In tegenstelling tot resten uit de 15de eeuw, die niet tot nauwelijks zijn aangetroffen, zijn er enkele opmerkelijke ensembles uit de 16de eeuw. Zo kan een grote hoeveel pottenbakkersafval, afkomstig uit de vulling van het ondergrondse niveau van de 13de-eeuwse handelshal, gelinkt worden met een pottenbakker die in het midden van de 16de eeuw werkzaam was in Torhout. Het vervaardigen van lokaal vaatwerk, waar Torhout zo bekend om is, kent dus reeds een lange traditie. Enkele 'greppels' met verkoalde resten werden eveneens gedateerd in de 16de eeuw. Mogelijk gaat het hier om brandresten die te linken zijn aan de godsdienstoorlogen in deze periode. Een dieptepunt vond plaats 1579, wanneer de stad in vlammen opgaat. De overledenen bleven al die tijd op het kerkhof begraven worden. Dit resulteerde in een kerkhofpakket van anderhalve meter en een palimpsest aan graven. Tijdens het onderzoek werden naast de vele individuele christelijke begravingen ook een meervoudig graf aangetroffen waarin 6 mannen lagen. Het betreft wellicht slachtoffers van de woelige periode op het einde van de 18de eeuw.

Het grootschalig archeologisch onderzoek biedt duidelijk heel wat nieuwe informatie en mogelijkheden voor verder diepgaand onderzoek. Het verlies van het archief in de 16de eeuw hoeft niet te betekenen dat de middeleeuwen een verdwenen hoofdstuk blijft in het boek over de Torhouts geschiedenis. Het zorgt in tegendeel voor een uitdaging om de ondergrondse informatie zo goed mogelijk te koesteren, te blijven onderzoeken en te benutten om grip te krijgen op de evolutie van deze stad.

4 BIBLIOGRAFIE

- B. Meijns (2000) *Aken of Jeruzalem? Het ontstaan en de hervorming van de Kanonikale instellingen in Vlaanderen tot circa 1155*. Leuven: Leuven University Press.
- Berings, G. (2024) *Hak om, die boom. Een verhaal van de kerstening in Vlaanderen*. Ertsberg.
- Boudin, M. (2024) *Radiocarbon Dating Report Torhout - Stadskernvernieuwing (TOST01)* 2022.14796. 2022.14796. KIK IRPA.
- Boudin, M. & Ligovich, G. (2025) *Radiocarbon dating report. Toevalsvondst Breidelstraat 6 Torhout (TOBRE)*. 2022-14796. Royal Institute for Culture Heritage.
- Bourquelot, F. (1865) *Études sur les foires de Champagne, sur la nature, l'étendue et les règles du commerce qui s'y faisait aux XIIe, XIIIe et XIVe siècles*. Imprimerie impériale. Paris: Université de Lausanne (Mémoires présentés par divers savants à l'Académie des inscriptions et belles-lettres).
- Cools, E. (1986) De 'Karolingische kerk' van Torhout...Een Romeinse wachttoren?, *Westvlaamse Archaeologica*, 2/3, pp. 81-90.
- De Clercq, W. (2017) De houten boerderijbouw in het noordelijk deel van het graafschap Vlaanderen. Een cultureel-biografische verkenning in bouwtradities (ca. 500-1500 n. Chr.), in *Gentse geschiedenissen ofte, nieuwe historiën uit de oudheid der stad en illustrere plaatsen omtrent Gent*. Gent: Stad Gent, pp. 45-66.
- De Groote, K., Moens, J. & De Block, A. (2001) Een 12de-eeuwse stenen weg onder het Sint-Martensplein te Aalst (O.-VI.). (*Archaeologia Mediaevalis*), 24, pp. 81-83.
- De Maesschalck, E. (2012) *De Graven van Vlaanderen 8961-1384*. 3de dr. Leuven: Davidfonds Uitgeverij.
- De Schepper, E., De Clercq, W., Baeyens, N., De Mulder, J., Van Thienen, V. & Dekoninck, M. (2025) *Onderzoeksbalans archeologie in Vlaanderen, versie 2, 26/03/2025: vroege middeleeuwen*. Onroerend Erfgoed.
- Debonne, V. (2015) *Bouwen met baksteen in het graafschap Vlaanderen*. Doctoraat. KU Leuven.
- Gheerardijn, M. (2012) Middeleeuwse muntslag in Torhout (?), *JEGMP*, pp. 1-32.
- van Haaster, H., Kooistra, L. I. & Vorst, Y. (2025) *Archeobotanisch onderzoek aan Romeinse en (post)middeleeuwse grondsporen uit de stadskern van Torhout (West-Vlaanderen)*. BIAxiaal 1742. Zaandam: BIA Consult, p. 113.
- Huyghe, J. (2010) *Archeologisch onderzoek ten zuidoosten van de St. Pieters Bandenkerk te Torhout*. Raakvlak rapport 2010/054. Brugge: Raakvlak, p. 34.
- Laurent, H. (1934) Choix de documents inédits pour servir à l'histoire de l'expansion commerciale des Pays-Bas en France au Moyen-Age (XIIe-XVe siècles), *Bulletin de la Commission royale d'histoire. Académie royale de Belgique*, pp. 335-416.
- Meersseman, G. & De Smidt, F. (1942) *De kerk van Torhout in het licht der jongste opgravingen*. Antwerpen: De Sikkel (Handelingen van het centrum voor archeologische vorschingen, II).
- Meijns, B. (2000) *Aken of Jeruzalem ? Het ontstaan en de hervorming van de kanonikale instellingen in Vlaanderen tot circa 1155*. Universitaire pers Leuven.
- Meijns, B. (2007) Les premières collégiales des comtes de Flandre, leurs reliques et les conséquences des invasions normandes (IXe-Xe siècles), *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 85, 3-4, pp. 539-575.
- Meijns, B. (2022) Grootchalige en veelbelovende opgravingen in het centrum van Torhout., *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*., pp. 423-426.
- Mestdagh, M. (2000) *Torhout. De geschiedenis van een stad*. Torhout: Uitgeverij deBeer.

- Mestdag, M. & Pyck, M. (1987) *Bijdrage tot de geschiedenis van het 'Torhouts Aardewerk', Een vernieuwde visie op het Torhouts pottenbakkersambacht*. Torhout: Vrienden Museum Torhouts Aardewerk.
- S.N. (2018) *Onder Torhoutse voeten. 75 jaar archeologie in Torhout*. Onder redactie van W. Verhelst. Torhout: Geschied en Heemkundige Kring het Houtland Torhout.
- Trommelmans, R., Bracke, M. & Wyns, G. (2014) *Archeologische opgraving Poperinge Grote Markt (prov. West-Vlaanderen). Basisirapport*. Monument-Vandekerckhove 2014/24. Ingerlmunster.
- Van de Wiele, J., De Herdt, R., Demoen, E., Deseyn, G., Van De Walle, R. & Viaene, P. (1988) *De markt, Economisch forum en kloppend hart van agrarische, stedelijke en industriële maatschappijen*. Leuven: Kitak.
- Van Den Hurk, Y. (2020) *On the Hunt for Medieval Whales. Zooarcheological, historical perspectives on cetacean exploitation in medieval northern and western Europe*. BAR publishing (BAR International Series, 2998).
- Van Thienen, V. (2016) A symbol of Late Roman Authority Revisited: a Sociohistorical Understanding of the Crossbow Brooch, in Roymans, N., Heeren, S., & De Clercq, W. (red.) *Social Dynamics in the Northwest Frontiers of the Late Roman Empire. Beyond Decline or Transformation*. Amsterdam: Amsterdam University Press (Amsterdam Archaeological Studies, 26), pp. 1-29.
- Vanbrabant, E., Derweduwen, N. & Vanholme, N. (in voorbereiding) *Torhout Breidelstraat. Eindverslag van een toevalsvondst*.
- Verhulst, A. (1995) *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*. Gent: Gemeentekrediet.
- Vermeiren, G. & Bru, M.-A. (2015) Archeologisch onderzoek in de Belfortstraat in Gent (OVL). (*Archaeologia Mediaevalis*), 38, pp. 187-191.
- Yamada, M. (1991) Le mouvement des foires en Flandre avant 1200, *Villes et campagnes au Moyen Âge. Mélanges Georges Despy*, pp. 773-789.
- Yante, J.-M. (2016) Le réseau des foires de Champagne (XIIe-XIVe siècles). Émergence, structuration et connexions, *Réseaux politiques et économiques*. (Éditions du Comité des travaux historiques et scientifiques), pp. 67-81.
- Ronsijn, W. (2022) Markten in Vlaanderen doorheen de vroegmoderne tijd., *Queteletcentrum*. Beschikbaar op: <https://www.queteletcenter.ugent.be/markten-in-vlaanderen-doorheen-de-vroegmoderne-tijd/> (Bezocht op: 10 november, 2023).
- Louise, E. (2002) Archéologie en Nord-Pas-de-Calais. Wandignies-Hamage, Ancienne Abbye de Hamage. Service Archéologique de Douai.
- Poortersboek van Torhout (met alle nieuwe poorters en -aanvragen tot de 17e eeuw) (zonder datum).

5 BIJLAGES

Bijlage 1. Opgravingsplannen

Bijlage 2. Lijsten

Bijlage 3. Fysisch antropologisch onderzoek

Bijlage 4. Conservatiefiches

Bijlage 5. Rapporten van het natuurwetenschappelijk onderzoek

Bijlage 6. Foto's van de paalsporen van volmiddeleeuwse gebouwen (WP3)

Bijlage 7. Bijlages bij de vondstenverwerking

Bijlage 8. Profielen en fotogrammetrische opnames

Bijlage 9. Catalogus van de stalen

